Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Кафедра психології та педагогіки

Кваліфікаційна робота

освітній ступінь – бакалавр

на тему: «ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ»

Виконала: студентка 4-го року навчання,
напряму підготовки
053 Психологія
Сліпачик Соломія Василівна
Науковий керівник: Голубєва М. О.
кандидат педагогічних наук, доцент

Рецензент: Приходькіна Н. О.
кандидат педагогічних наук, доцент

Кваліфікаційна робота захищена з
оцінкою «____________________»

Секретар ДЕК ___________
«____» ___________________2020 р.

Київ-2020

ЗМІСТ

Стор.

ВСТУП………………………………………..……………………….4

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ……………………………………………………..8

1.1. Теоретичні основи досліджуваних категорій «свідомість», «екологічна свідомість», «формування свідомості»……………………………8

1.2. Характеристика пізнього юнацького віку…………………………...10

1.3. Характеристики екологічної свідомості, її структура та функції…………………………………………………………………………12

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1…………………………………………….18

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ…………………………………………………………………………….20

2.1. Організація емпіричного дослідження психологічних особливостей формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці………………..20

2.2. Результати емпіричного дослідження психологічних особливостей формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці………………...25

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2……………………………………………..39

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ІЗ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ……………………………..42

3.1. Психологічні засади розвитку екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці…………………………………………………………………...42

3.2. Розробка практичних психологічних методичних рекомендацій для розвитку екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці шляхом еколого-психологічного тренінгу……………………………………………………...46

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3……………………………………………………..50

ВИСНОВКИ……………………………………………………………………….53

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ………………………………………57

ДОДАТКИ…………………………………………………………………………62

ВСТУП

Питання про формування екологічної свідомості гостро постало перед суспільством на початку XX століття, коли людство зрозуміло наслідки своєї діяльності, що завдає шкоди навколишньому середовищу. Серед проблем, які актуальні зараз – руйнування природного середовища життя, швидкий ріст населення, надмірна експлуатація природних ресурсів, загроза глобального потепління, промислові забруднення, знищення лісів, проблема утилізації та переробки різноманітних відходів.

Людство своєю діяльністю порушує систему зв’язків у складній системі, що саморегулюється – біосфері. Загострюється «конфлікт» між людиною і природою. Екологічна ситуація у багатьох країнах уже визнається кризовою. У всьому світі спостерігається посилення впливу антропогенного фактора на природу, що проявляється у вичерпанні природних ресурсів, щорічному збільшенні потреби в природних ресурсах, забрудненні повітряного та водних басейнів, деградації ґрунтів, зменшенні біорізноманіття видів, руйнуванні озонового шару – захисного бар’єра атмосфери, нагромадженні парникових газів, що спричиняють антропогенні зміни клімату Землі.

Все вищезазначене ставить під загрозу подальший розвиток цивілізації та існування людства. Екологічна криза зумовила активний пошук шляхів подолання екологічних викликів: впровадження раціонального природокористування, чистих екологічних технологій, розвиток альтернативних джерел енергії. Порушення в біосфері досягли таких масштабів, що запропоновані еколого-економічні моделі господарської діяльності не спроможні вирішити глобальні екологічні проблеми. Постала нагальна потреба у переосмисленні людством стратегії взаємодії з довкіллям, подоланні кризи в свідомості людини, в розумінні та усвідомлюванні людиною власного місця в природі. На думку М. Кисельова, лише революційна трансформація людської

свідомості зможе допомогти зберегти на нашій планеті необхідні системи життєзабезпечення [10, с. 34].

Екологічні проблеми сьогодні розглядаються як світоглядні, як проблема свідомості людини та її ставлення до природи. Стає зрозумілішим, що попередження та подолання екологічної кризи неможливі без зміни свідомого ставлення людини до навколишнього середовища, яке, зі свого боку, є стрижнем екологічної свідомості. Розглядаючи екологічну свідомість не лише як психічне відображення і перетворення природного середовища, а і як цілісний світогляд людини, найсенситивнішим до її розвитку віковий період вважається період юнацтва. Адже саме в цьому віці дорослішання вибудовуються основні світоглядні настанови, засади й орієнтації особистості. А тому екологічна свідомість слугує цілісною системою поглядів особистості юнака на світ, на власне місце в діаді «людина-природа», розумінням і емоційним оцінюванням смислу людської діяльності в забезпеченні суб'єкт-суб'єктної взаємодії людини та природи.

Про актуальність теми дослідження також свідчить багата база на законодавчому рівні, зокрема Закон України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», який вступив у дію з 1 січня 2020 року. У цьому Законі чітко описані актуальні проблеми збереження навколишнього середовища в Україні, а також однією з основних цілей вважається формування в суспільстві екологічних цінностей шляхом впровадження екологічної освіти та виховання, просвітницької діяльності з метою підвищення екологічної свідомості суспільства [19].

Також, в «Концепції екологічної освіти України (2001 р.)» [18] наразі зазначено, що одним із головних важелів у вирішенні екологічних проблем України є підготовка громадян з високим рівнем екологічної свідомості і культури.

Вищезазначене зумовлює актуальність проблематики, необхідність формування екологічної культури як найдієвішого засобу переорієнтації впливу людини на навколишнє середовище.

Теоретичні основи екологічної психології розглядаються в працях В. Глібова, С. Дерябо, О. Калмикова, В. Панова, В. Скребець, О. Стерлигової, Ю. Шайгородського, В. Ясвін. Проблему взаємодії з оточуючим середовищем вивчали такі зарубіжні вчені: Ю. Круусвалл, М. Раудсепп, М. Хейдметс. Питання екологічної свідомості й суб’єктивного ставлення до природи вивчають А. Алдашева, А. Брудний, С. Дерябо, Т. Іванова, Д. Кавтарадзе, О. Калмиков, А. Калмикова, В. Ясвін. Проблему просторових явищ і просторової поведінки розглядаять В. Дольник, А. Миракян, В. Панов. У вітчизняному науковому просторі різні аспекти екологічної психології вивчають О. Рудоміно-Дусятська, А. Льовочкіна, Ю. Швалба, О. Гарнець.

Об’єктом нашого дослідження є процес розвитку екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці.

Предмет дослідження – психологічні умови та особливості розвитку екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці.

Мета дослідження – визначити психологічні особливості та умови формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому.

Гіпотеза дослідження полягає у тому що існують певні психологічні умови та особливості формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці.

Відповідно до мети та гіпотези дослідження, було визначено такі **завдання**:

1. Вивчити та проаналізувати основні поняття відносно теми дослідження
2. Провести експериментальне дослідження психологічних особливостей формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці

3. Розробити практичні психологічні методичні рекомендації для проведення еколого-психологічного тренінгу

Наукова новизна нашої роботи полягає у розкритті поняття «екологічна свідомість», дослідження його відмінності від суміжних понять, таких як «екологічна культура», «екологічні знання», «екологічний світогляд»; доповненні вже наявних досліджень екологічної свідомості пізнього юнацького віку та встановленні взаємозв'язку між рівнем екологічної свідомості та індивідуально-психологічними особливостями у пізньому юнацькому віці.

Практична значущість нашої роботи – це розробка практичних психологічних методичних рекомендацій із розвитку екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці шляхом еколого-психологічного тренінгу.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

1.1. Теоретичні основи досліджуваних категорій «свідомість», «екологічна свідомість», «формування свідомості»

Для того, щоб оперувати такими поняттями, як «свідомість», «формування», «екологічна свідомість», «психологічні особливості», необхідно пояснити їх тлумачення, які ми будемо застосовувати у нашій роботі.

За І. Білодідом, формування – це дія за значенням формувати і формуватися, а формуватися означає набувати рис завершеності, визначеності в результаті розвитку [33, с. 623].

Такі психолого-педагогічні категорії, як «розвиток» і «формування», часто ототожнюються або одна з них визначається через іншу. Розвиток – це «еволюція, спрямована зміна будь-якого органічного цілого (біологічного, соціального, культурно-історичного), у процесі якої виявляються його внутрішні можливості. Розвиток відбувається в часі в послідовності стадій, як перехід від одного стану до іншого» [39, с. 436]. Формування – це «надання певної форми». Ми використовуватимемо обидві категорії у нашій роботі [39, с. 580].

Згідно з І. Білодідом, особливість – це характерна риса, ознака, властивість кого-, чого-небудь [34, с. 779], тобто у нашій роботі ми розуміємо психологічні особливості як властивості формування екологічної свідомості.

За В. Шапар, свідомість — це вищий рівень психічного відображення і саморефлексії; вважається властивим тільки людині як суспільно-історичній істоті [39, с. 451].

Відповідно до В. Синявського, свідомість – це найвищий рівень розвитку відображення об'єктивної дійсності, властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому [27, с. 197].

Екологічна свідомість, за «Енциклопедією Сучасної України» – ключове поняття екологічної психології, що означає вищий рівень психічного відображення навколишнього середовища та внутрішнього світу людини, саморегуляцію такого відображення та усвідомлення власного місця та ролі людини у реальному світі. «Екологічна свідомість відрізняється від свідомості як такої тим, що вона наповнена екологічним змістом і є цілісністю екологічних уявлень, які формують суб’єктне ставлення людини перш за все до навколишнього середовища» [9].

Екологічна свідомість, за В. Синявським – вищий рівень психічного відображення навколишнього середовища, свого внутрішнього світу, саморефлексія відносно свого місця і ролі в оточуючому світі, а також здатність до саморегуляції такого відображення. Екологічна свідомість розвивається зовнішніми та такими чинниками, що не залежать від людини, але такими, що відбиваються крізь призму її внутрішнього світу. Екологічна свідомість реалізується в структурі різноманітних ставлень до оточуючого навколишнього середовища, обумовлює поведінку і діяльність на основі саморефлексії. Екологічна свідомость закріплюється в культурно-історичному досвіді людства та засвоюється індивідуально в процесі онтогенезу [27, с. 103-104].

В. Скребець зазначає: «свідомість, як і мислення, може визначатися змістом і спрямованістю домінуючого ставлення людини (або людей) до дійсності. У такому розумінні сутності екологічної спрямованості, саме відносно екологічного змісту психічного відображення дійсності, можна говорити про екологічну свідомість» (*переклад із російської тут та далі наш – С. С.*) [31, с. 98].

За Л. Сидоренко, «екологічна свідомість – це форма суспільної свідомості, що знаходиться ще в стадії формування та включає сукупність ідей та поглядів, які показують екологічну сторону суспільного життя, як наприклад реальну практику взаємовідносин людини і середовища, включаючи комплекс принципів і норм поведінки, що регулюють стосунки людини та природи, а також

спрямовані на збалансування системи «суспільство-природа». Однак сама по собі наявність екологічної свідомості не є достатньою умовою для того, щоб матеріальні передумови змогли перетворити свої потенційні можливості в загальне глобальної екологічної кризи, перетворити в доконаний факт. Наявність певних знань, уявлень, ще не гарантує відповідну поведінку [26, с. 135-136].

Отже, ми дали визначення, які будемо використовувати далі в нашій роботі. Основними поняттями, якими ми будемо оперувати у цій роботі є «свідомість», «екологічна свідомість», «формування». Варто також зазначити, що поняття «формування» та поняття «розвиток часто ототожнюються різними науковцями, у нашій роботі ми використовуємо ці поняття, маючи на увазі одне і те ж. Різні науковці дають дещо різні визначення ключових понять, що ми будемо використовувати у нашій роботі. У цій роботі, говорячи про поняття «екологічна свідомість», ми матимемо на увазі поняття, яке описав В. Синявський, вказуючи, що екологічна свідомість – вищий рівень психічного відображення навколишнього середовища, свого внутрішнього світу, саморефлексія відносно власного місця і ролі в біологічному, хімічному та фізичному світі.

1.2. Характеристика пізнього юнацького віку

Вітчизняні науковці розглядають період юнацького віку як період переходу до самостійності, період самовизначення, досягнення психічної, ідейної і громадянської зрілості, формування власного світогляду, моральної свідомості і самосвідомості. Найчастіше у працях науковців виокремлюється рання юність (вважається від 15 до 18 років) і пізню юність (від 18 до 23 років відповідно). Тобто, період пізньої юності збігається з періодом студентського віку [17].

Дослідження показали, що в пізньому юнацькому віці відбувається подальший психічний розвиток людини, складне переструктурування психічних функцій, зокрема в інтелектуальному плані, та змінюється структура особистості у зв’язку з входженням у нові, різноманітні соціальні ролі (І. Зимня, Е. Еріксон, Ж. Піаже). Головними новоутвореннями цієї вікової категорії є відкриття власного "Я", розвиток рефлексії, усвідомлення власних особливостей, поява життєвого плану, установка на усвідомлену побудову власного життя, поступове входження у різні сфери.

Для юнацького віку характерними ознаками вважаються амбівалентність та парадоксальність. Зазвичай ці риси проявляються у різкій зміні настрою (наприклад: веселощі – сумний настрій, впевненість в собі – сором'язливість і боязкість, егоїзм – прояви альтруїзму, товариськість – замкнутість, допитливість –байдужість, радикалізм – консерватизм тощо). Формуваня самосвідомості та ідентичності вважається найголовнішим завданням цього віку, саме вони вважаються новоутвореннями пізнього юнацького віку [11].

Юнацький вік, за Е. Еріксоном, визначається однією з найбільш глибоких криз особистості – «кризою ідентичності». І цей період остаточно закінчується період дитинства та певної інфантильності, перед особистістю постає завдання формування его-ідентичності. Перед підлітком стоїть завдання зробити багато соціальних та індивідуальних виборів під час цієї кризи. Усе це відбувається на тлі бурхливого фізичного зростання та статевого дозрівання.

Позитивним аспектом кризи Е. Еріксон вважає формування власної ідентичності, а негативним аспектом – рольове змішування, в такому випадку криза не розв’язується, це може привести до утворення «синдрому патології ідентичності» [41, с. 143-145].

Л. Просандєєва розглядає автономізацію як одне з найважливіших новоутворень юнацького віку. За Л. Просандрєєвою, «автономізація є механізмом відстоювання окремим індивідом своєї природної і людської

сутності, можливість виділити себе із загального цілого; зайняти особливе положення у суспільстві» [20, с. 141].

За М. Рожковим, Л. Барбородовою, автономізація, як система автономій, слугує для підтримання сформованої ідентичності під тиском суспільства, надає можливість проводити зміну ідентичності свідомо, як частину життєвого плану. У поясненні сутності автономізації М. Рожков цитує Е. Фромма, що процес автономізації це формування конструктивної «свободи для», на відміну від «свободи від» [21, с. 87].

Отже, юнацький вік сенситивний для розвитку уявлень, думок, цінностей, що зрештою вибудовують ідентичність особистості юнака. Саме юнацький вік вважається найсенситивнішим для розвитку світоглядних орієнтацій і переконань, ідентифікацій, розвитку громадської активності та реалізації потенцій власного «я». Тому, можна зробити висновок, що віковий період сучасного студентства сприятливий для розвитку непрагматичного, включеного і суб’єктного ставлення до природи і взаємодії з нею.

1.3. Характеристики екологічної свідомості, її структура та функції

С. Рубінштейн у своїй праці «Буття і свідомість» пише, що «свідомість, тобто усвідомлення об'єктивної дійсності, починається там, де з’являється образ у власному гносеологічному сенсі…» [22, с. 26]. Вчений впроваджує суб’єктний підхід до вивчення свідомості, у річищі якого підкреслюється активність людини у психічному відображенні дійсності. С. Рубінштейн, говорячи про реальну свідомість людини як практичну свідомість, стверджував, що «в ній істотну роль відіграє дотичність речей до потреб і дій суб’єкта як суспільного індивіда і його ставлення до того, що оточує» [22, с. 158], «будучи виявом суб’єкта і віддзеркаленням об’єкта, свідомість – це єдність переживання і знань» [22, с. 13]. Продовжуючи ці думки, можна стверджувати, що екологічна свідомість охоплює знання та переживання людини про навколишню дійсність, а також відображає ставлення людини до цієї дійсності.

Б. Ананьєв зазначає, що «завдяки набуттю життєвого досвіду, тобто досвіду віддзеркалення та самої практичної діяльності, засвоєнню через мову знань, що історично склалися, свідомість стає ансамблем суб'єктивних ставлень людини до природи, суспільства…» [2, с. 89]. Формування особистості, а отже, її свідомості, відбувається способом інтеріоризації – через привласнення продуктів суспільного досвіду, освоєння певних позицій, ролей і функцій. Інакше кажучи, усі особистісні цінності та цілі визначаються суспільством, адже протягом свого становлення особистість абсорбує всі суспільні надбання. Вчений визначає особистість як суспільного індивіда, що репрезентує певну сукупність суспільних функцій [2].

Отже, можемо дійти висновку, що розвиток екологічної свідомості конкретної людини переважно визначається суспільною свідомістю, цінностями, які знаходять свій вияв у ставленні суспільства до природи. Це означає, що вивчення екологічної свідомості повинно враховувати індивідуальний і суспільний рівні її прояву.

У сучасній вітчизняній психології свідомість пов'язують із психічною здатністю до відображення зовнішнього світу. Так, С. Максименко підкреслює, що «свідомість людини визначається буттям» [15, с. 84]. Продовжуючи думку, можна стверджувати, що буття людини, у якій розгортається її взаємодія з навколишнім світом, визначає особливості її екологічної свідомості.

Цікавий підхід до дослідження свідомості запропонувала вітчизняна вчена Н. Савелюк, яка вважає, що проблема значення і проблема смислів безпосередньо зіставляється із дослідженням масової та індивідуальної свідомості [24, с. 166-168].

М. Складановська підкреслює: «Під терміном «екологічна свідомість» належить розуміти не просто ставлення до природи і сукупність уявлень про взаємозв'язки в середині системи «людина – природа», а вищий рівень розвитку людської свідомості і самосвідомості, її світоглядний аспект, який значною мірою відповідає поняттю «екологічний» і характеризується усвідомленням життя як великої цінності для будь-якої істоти, готовністю побожно мліти перед

життям» [29, с. 96]. Такий світогляд, на думку вченої, наповнює глибокою суттю кожен вчинок людини, виявляє його моральний аспект, спільну з вектором еволюції спрямованість. Вона зазначає, що у фокусі екосвідомості знаходиться творча сила людської думки [29, с. 112].

У вітчизняній психології проблему екологічної свідомості ґрунтовно проаналізовано у працях В. Скребця. Учений зазначає: «Екологічна свідомість – рівень психічного відтворення природного і штучного середовища, свого внутрішнього світу, саморефлексія місця і ролі людини в біологічному, фізичному та хімічному світі, а також саморегулювання та наповнення цього відтворення екологічним змістом» [30, с. 48]. Психолог припускає, що екологічній свідомості притаманні всі ознаки усвідомленої діяльності людини з тією лише відмінністю, що ініційована вона екологічним сенсом. Інакше кажучи, екологічна свідомість – то є просто людська свідомість ціннісно наповнена екологічним змістом, який суб'єктивно відчувається, своєрідно переживається [30, с. 48-49].

В. Сітаров зазначає, що екологічна свідомість «у найширшому розумінні цього слова є ділянкою суспільної та індивідуальної свідомості, що пов’язана з відображенням природи як частини буття», а «усталена екологічна свідомість істотно впливає як на своєрідність сприймання природних об’єктів та явищ, так і на специфіку ставлення до них» [28, с. 122].

І. Кряж, провівши психосемантичне дослідження буденних екологічних уявлень у структурі свідомості, виділила два різних полюси ставлення до природи. З одного боку, «байдужість – екологічна необізнаність – безвідповідальність – жорстокість – егоїзм», з іншого – «альтруїзм – прагнення до внутрішньої гармонії – переоцінка життєвих цінностей – відповідальність – пошук духовної основи – екологічна заклопотаність – любов до природи – потреба в спілкуванні з нею» [13, с. 70-71].

За А. Льовочкіною, існує три компоненти в структурі екологічної свідомості:

- когнітивний компонент – психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища;
- емотивний компонент – ставлення до цього середовища;
- конативний (поведінковий) компонент – саморефлексія та саморегуляція в навколишньому середовищі (стратегії й технології взаємодії) [14, с. 138].

Згідно з концепцією С. Дерябо і В. Ясвіна, психологічна свідомість включає такі структурні компоненти:

- систему екологічних знань та уявлень (як індивідуальних, так і групових) про взаємозв'язки в системі «Людина – Природа» і в самій природі;
- суб'єктивне (індивідуальне) ставлення до природи;
- життєві цінності етичного плану, які спонукають до розвитку цінностей еколоорієнтованих; – стратегії та технології взаємодії з природою [7, с. 143-145].

Таким чином, виділені у цій структурі компоненти теж стосуються основних особистісних сфер людини: знання та уявлення становлять когнітивний аспект, тоді як ставлення є стрижнем емоційного аспекту, а цінності і реальні поведінкові прояви є вираженням мотиваційного компонента. В. Ясвін та С. Дерябо зазначають, що складові структури екологічної свідомості визначають стратегію взаємодії з природою [8, с. 73].

Є й інші погляди на аналіз структури екологічної свідомості. Наприклад, Г. Акопов та Є. Чердимова відзначили, що екологічну свідомість можна розглядати в 2-х планах: а) будова (компоненти) свідомості; б) функції свідомості. Компонентами екологічної свідомості вони пропонують розглядати:

- екологічну перцепцію (сприймання, відчуття);
- екологічне мислення (уява, мова);
- екологічний афект (емоції, відчуття);
- екологічну волю (мотивація, дія).

До функцій екологічної свідомості, на думку Г. Акопова і О. Чердимової, належать: цілепокладання, планування, програмування, прогнозування, ставлення, самосвідомість, оцінка, самооцінка, контроль [1].

О. Салтиковський пропонує низку таких функцій екологічної свідомості:

- регулятивна – забезпечення наявності певних мисленнєвих механізмів раціонального управління взаємовідносинами суспільства та природи;
- пізнавальна – встановлення дійсного характеру соціоприродних відносин, причин глобальної екологічної кризи та пошук шляхів для її вирішення в інтересах і самої людини, і природи;
- нормативна – вироблення, на основі обізнаності закономірностей розвитку системи «суспільство-природа», норм раціональної природоперетворювальної діяльності;
- прогностична – передбачення можливих негативних впливів наслідків господарської діяльності та пошук засобів їхньої мінімізації або й цілковитого уникнення;
- виховна – створення ґрунту для розвитку екологічної культури, екологічної відповідальності та екологічної поведінки й окремих індивідів, і суспільства загалом;
- світоглядна – узгодження цілей економічного та соціального розвитку суспільства з «вимогами» природи, засвоєння суспільством та індивідом екосумісного змісту сенсу життя. Основною функцією екологічної свідомості, на думку О. Салтиковського, є забезпечення оптимізації взаємовідносин у системі «суспільство – природа», запобігання глобальної екологічної катастрофи, розв'язання глобальної екологічної кризи [25, с. 81-84].

Проблеми, порушені вітчизняною екологічною психологією, у зарубіжній науці виокремлюють у психологію навколишнього середовища (environmental

psychology). Так, один із випусків міжнародного журналу з психології присвячений проблемі сприймання екосередовища відповідно до когнітивних карт людини. Основна ідея досліджень у цьому напрямі полягає в тому, що конкретні фізичні параметри середовища істотно впливають на процес сприймання, наприклад, феномени просторової орієнтації, змінюють знання та ментальні репрезентації індивіда. Водночас, ментальні репрезентації у вигляді когнітивних карт теж значною мірою регулюють сприймання навколишнього середовища. Учені вважають, що важливо встановити, як така двостороння взаємодія між когнітивними картами і середовищем може покращити відносини людини і природи (*переклад з англійської тут та далі наш – С. С.*) [45].

Найбільш помітною серед зарубіжних теорій екосередовища є теорія Ю. Бронфенбренера. В екологічній моделі цього вченого ключовими поняттями є мікросистема, мезосистема, екзосистема, макросистема. Перша система є найглибшою і виявляє себе в буденному житті людини: сім’ї, родинному колі. Друга – макросистема – охоплює низку мікросистем, наприклад сім’ю, школу, сусідів. Екзосистема впливає не прямо, а опосередковано на індивіда, оскільки не передбачає його активної участі в цьому середовищі. До екзосистеми належить соціальний статус. Зовнішню, найбільшу макросистему становить субкультурне та культурне оточення індивіда, що виробляє зразки його поведінки, форми соціальної організації [43].

На думку Ф. Баттела, ключовими поняттями біоекологічної системи є зони найближчого розвитку і життєві перспективи. Зони найближчого розвитку визначають життєвий шлях людини, оскільки відтворюють тривалі форми взаємодії з оточенням. У свою чергу, взаємодія з оточенням підпорядковується таким принципам:

- індивідуальний розвиток зумовлюється умовами того історичного періоду, у якому людина живе;
- вагомим чинником індивідуального розвитку є відповідність біологічним і соціальним змінам, які визначають можливості і очікування людини;

- у межах можливостей в історичному, культурному і соціально економічному контекстах людина сама впливає на свій розвиток та регулює його через вибір альтернатив [44].

Отже, ми проаналізували різноманітні роботи вітчизняних та зарубіжних науковців на тему формування екологічної свідомості. Різні науковці дещо по різному визначають чинники формування, структуру та функції екологічної свідомості. Проте, більшість науковців зійшлись у думці, що до структури екологічної свідомості належать три основні компоненти:

- когнітивний компонент – психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища;
- емотивний компонент – ставлення до цього середовища;
- конативний (поведінковий) компонент – саморефлексія та саморегуляція в навколишньому середовищі (стратегії й технології взаємодії)

С. Дерябо і В. Ясвін мають схожу думку, додаючи до цього переліку ще один компонент – життєві цінності етичного плану, які спонукають до розвитку цінностей екоорієнтованих.

Узагальнюючи описи головних функцій екологічної свідомості, їх можна згрупувати в основні три: відображення, побудова екологічного образу світу й регуляція на цій основі діяльності людини по відношенню до природи.

Висновки до першого розділу

Основними поняттями, якими ми будемо оперувати у цій роботі є «свідомість», «екологічна свідомість», «формування». Різні науковці дають дещо різні визначення ключових понять, що ми будемо використовувати у нашій роботі. У цій роботі, говорячи про поняття «екологічна свідомість», ми матимемо на увазі поняття, яке описав В. Синявський, вказуючи, що екологічна свідомість – високий рівень психічного відображення природного і штучного середовища,

свого внутрішнього світу, рефлексія відносно місця і ролі людини в біологічному, фізичному і хімічному світі.

Отже, юнацький вік сенситивний для розвитку уявлень, думок, цінностей, що зрештою вибудовують ідентичність особистості юнака. Саме юнацький вік вважається найсенситивнішим для розвитку світоглядних орієнтацій і переконань, ідентифікацій, розвитку громадської активності та реалізації потенцій власного «я». Тому, можна зробити висновок, що віковий період сучасного студентства сприятливий для розвитку непрагматичного, включеного і суб’єктного ставлення до природи і взаємодії з нею.

Говорячи про структуру екологічної свідомості, більшість науковців зійшлись у думці, що до неї належать три основні компоненти:

- когнітивний компонент – психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища;
- емотивний компонент – ставлення до цього середовища;
- конативний (поведінковий) компонент – саморефлексія та саморегуляція в навколишньому середовищі (стратегії й технології взаємодії)

Таку структуру екологічної свідомості ми будемо брати до уваги у нашому дослідженні та під час створення власного еколого-психологічного тренінгу.

РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

2.1 Організація емпіричного дослідження психологічних особливостей формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці

Ми провели наше дослідження формування екологічної свідомості online, у дослідженні взяли участь 55 осіб юнацького віку від 18 до 23 років з різними видами діяльності (студенти різних навчальних закладів та різних спеціальностей навчання).

Основні методи дослідження, які ми використовували у ході нашого дослідження – це психодіагностичні методи, методи обробки даних, інтерпретаційні методи, теоретичний аналіз літератури.

У нашій роботі для дослідження кореляційного зв'язку ми використовували коефіцієнт Пірсона. Коефіцієнт кореляції Пірсона є показником кореляції (лінійної залежності) між двома змінними, який набуває значень від -1 до +1 включно. Значення +1 означає, що залежність між змінними є лінійною і відображає зростання однієї змінної при зростанні другої змінної . Значення -1 – відображає зменшення однієї змінною при зростанні другої змінної . Якщо коефіцієнт кореляції Пірсона дорівнює 0, то лінійної кореляції між змінними немає [23, с. 65].

У нашій роботі ми проводили підрахунки кореляційного аналізу за допомогою програми Excel, за допомогою формули PEARSON.

Завдання емпіричної частини нашого дослідження:

- Дослідити рівень знань, рівень екологічної свідомості, рівень

проекологічної поведінки;

- Провести опитувальник на особистісні якості;

- Дослідити кореляцію між знаннями – думками – поведінкою (напр. чи означає те, що якщо у людини є екологічні знання, то вона буде займатись проекологічною поведінкою);
- Знайти взаємозв’язки між особистісними компонентами людини і рівнем екологічної свідомості (кореляція напр. рівня емпатії з рівнем екологічної свідомості).

Для проведення нашого емпіричного дослідження ми обрали такі 5 методик, а також власну анкету.

1. Анкета «Дослідження екологічної свідомості сучасної молоді» (див. Додаток А).

Ця анкета, укладена нами, складається з декількох блоків питань та спрямована на дослідження екологічної свідомості студентів. Перший блок спрямований на дослідження обізнаності студентів про ситуацію навколишнього середовища, проблеми, пов’язані зі станом довкілля. Другий блок питань пов’язаний з дослідженням активності та дій, спрямованих на захист навколишнього середовища.

За допомогою цієї анкети ми хочемо визначити рівень обізнаності студентів про проблеми навколишнього середовища та рівень «активних дій», спрямований на захист довкілля. Ми хочемо визначити кореляцію між цими двома блоками та дізнатись, чи існує взаємозв’язок між обізнаністю та активізмом у сфері захисту навколишнього середовища.

Для зручності аналізу, ми перевели відповіді респондентів у цифрову шкалу, відповідно до кожного блоку. Максимум балів по шкалі «обізнаність» - 16 балів (від 0 до 5 – низький рівень обізнаності, 6-11 – середній рівень обізнаності, 11-16 – високий рівень обізнаності), максимум по шкалі «діяльність» – 12 балів (від 0 до 3 – низький рівень діяльності, 4-7 – середній рівень, 8-12 – високий рівень). Відповідно, максимальний бал по методиці

загалом – 24 бали, де 0-7 – низький рівень екологічної свідомості, 7-17 – середній рівень, а 18-24 – високий рівень екологічної свідомості.

2. Методика «Нова екологічна парадигма» («НЕП») Р. Данлопа, К. Ван Лира, А. Мертиг, Р. Джонса (в адаптации И. В. Кряж) (див. Додаток В) [12; 46].

Досліджуваним пропонується відповісти на твердження, залежно від того,в якій степені вони згодні або не згодні з твердженням (шкала від -2 до 2). Опитувальник складається з 15 тверджень. В результаті обробки обчислюється один загальний показник НЕП (як світоглядної екологічної установки), а також можуть бути додатково отримані показники ще 7 екологічних установок. Основна шкала: Інтегральна шкала НЕП. Субшкали: Домінуюча соціальна парадигма (традиційна), Нова екологічна парадигма, Межі зростання, Антиантропоцентризм (біоцентризм), Природний баланс, Виключне становище людини, Загроза екологічної кризи.

3. Тест «Екологічна культура тих, що навчаються» за А. Асафовою (див. Додаток Б) [3, с. 161].

Досліджуваним пропонується відзначити обраний варіант відповіді по 5-бальній шкалі, де: 0-1 позначають відсутність виразності якості (0 - повна відсутність, 1 - слабка ступінь вираженості); 2-3 позначають середню ступінь вираженості (2 - нижче середнього, 3 - середнє значення); 4-5 позначають високий ступінь вираженості (4 - висока, 5 - дуже висока).

На основі загальної суми набраних балів можна визначити рівень розвитку екологічної культури особистості. Відповідно до ключа для обробки результатів тестування окрім визначення рівня загальної екологічної культури як інтегральної величини, було передбачено виділення трьох основних рівнів: екологічних знань і умінь, екологічної свідомості та екологічної діяльності - низького, середнього і високого.

4. Опитувальник екологічних установок «ЕкО 30» (Кряж І. В.) (див. Додаток Д) [12].

Досліджуваним пропонується оцінити, якою мірою вони згодні або не згодні з кожним із тверджень, використовуючи шкалу від -2 до 2. Методика дозволяє визначити загальний показник стурбованості глобальними екологічними проблемами, а також допоміжні шкали: заперечення екологічних проблем, шкалу екологічної інтернальності, рівень біоцентризму, «Гроші» (шкала фінансово-економічних пріоритетів).

5. Тест ІТО Л. Собчик (Індивідуально-типологічний опитувальник/ Методика Собчик) (див. Додаток Е) [35].

Тест ІТО Л. Н. Собчик спрямований на діагностику самосвідомості, самооцінки, самоконтролю особистості. Провідні тенденції (властивості особистості, риси характеру) визначають індивідуальний тип переживання, силу і спрямованість мотивації, стиль міжособистісного спілкування і пізнавальних процесів. Індивідуально-типологічний опитувальник був створений Людмилою Собчик на основі російської версії тесту MMPI - СМІЛ. Методика ІТО Л. Собчик дозволяє віднести кожну конкретну людину до певного типу. В опитувальнику всього 91 тверджень.

Перелік факторних шкал, зо досліджує методика: брехня (нещирість, тенденція показати себе в кращому світлі), агравація (прагнення підкреслити наявні проблеми і складність свого характеру), екстраверсія (спрямованість в світ реально існуючих об'єктів і цінностей, відкритість, прагнення до розширення кола контактів, товариськість), спонтанність (непродуманість у висловлюваннях і вчинках), агресивність (активна самореалізація, упертість і свавілля у відстоюванні своїх інтересів), ригідність (інертність) установок, суб'єктивізм, підвищене прагнення до відстоювання своїх поглядів і принципів, критичність щодо інших думок), інтроверсія (спрямованість в світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденція до відходу в світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних

ідеальних цінностей стриманість, замкнутість), сензитивність (вразливість, схильність до рефлексії), тривожність (емоційність, сприйнятливість, незахищеність), лабільність (емотивність, виражена мінливість настрою, мотиваційна нестійкість, прагнення до емоційної залученості).

6. Методика М. Рокіча "Ціннісні орієнтації" (див. Додаток Ж) [4].

Методика спрямована на вивчення ціннісно-мотиваційної сфери людини. Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і "філософії життя". Досліджуваним пропонується набір з 18 карток з позначенням цінностей. Їхнє завдання - розкласти їх по порядку значимості як принципів, якими вони керуєтеся у житті.

Отже, для проведення нашого емпіричного дослідження ми обрали 5 методик, а також власну анкету, тобто загалом респондентам пропонувалось пройти 6 методик. Завданнями нашого дослідження були:

- Дослідити рівень знань, рівень екологічної свідомості, рівень

проекологічної поведінки;

- Дослідити індивідуально-психологічні особливості студентів;
- Дослідити кореляцію між знаннями – думками – поведінкою;
- Знайти взаємозв’язки між індивідуально-психологічними особливостями людини і її рівнем екологічної свідомості;
- Визначити вплив профільної освіти на екологічну свідомість.

У нашій роботі для дослідження кореляційного зв’язку ми використовували коефіцієнт Пірсона, ми проводили підрахунки кореляційного аналізу за допомогою програми Excel, за допомогою формули PEARSON.

2.2. Результати емпіричного дослідження психологічних особливостей формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці

Для зручності аналізу даних, було сформовано одну загальну таблицю результатів (див. Додаток К), у якій внесені основні бали (загальний бал або бал по основній шкалі), а також окремі таблиці до кожної проведеної методики (див. Додаток Л, Додаток М, Додаток Н, Додаток П, Додаток Р), у яких зазначені всі шкали по методиці.

У дослідженні взяли участь 55 учасників, серед яких 17 чоловічої статі та 38 жіночої. У нашому дослідженні брали участь студенти як бакалаврських, так і магістерських програм. Спеціальності, які були охоплені цим дослідженням – психологія (15 опитуваних), екологія (14 опитуваних), хімія (10 опитуваних), прикладна математика (7 опитуваних), право (5 опитуваних), політологія (4 опитуваних).

Аналізуючи відповіді власно створеної анкети, можна зробити такі висновки:

- 93% респондентів відповіли, що їх турбують загальні екологічні проблеми;
- 76% респонденів вважають, що кожна окрема людина має вплив на стан навколишнього середовища, 20% людей вважають, що видимий вплив мають тільки великі корпорації, а не кожна окрема людина;
- 20% респонлентів займаються повним сортуванням відходів, ще 58% частково займаються сортуванням, тільки 20% опитаних не займаються сортуванням зовсім;
- 35% респондентів регулярно цікавляться новинами про стан навколишнього середовища, 45% цікавляться новинами тільки тоді, коли трапляються гучні події, пов’язані з навколишнім середовищем. Основними джерелами новин серед молоді є соцмережі (85% респондентів зазначали цей

варіант), стрічка інтернет або теленовин (83% зазначили цей варіант), наукові дослідження (52% респондентів зазначили цей варіант).

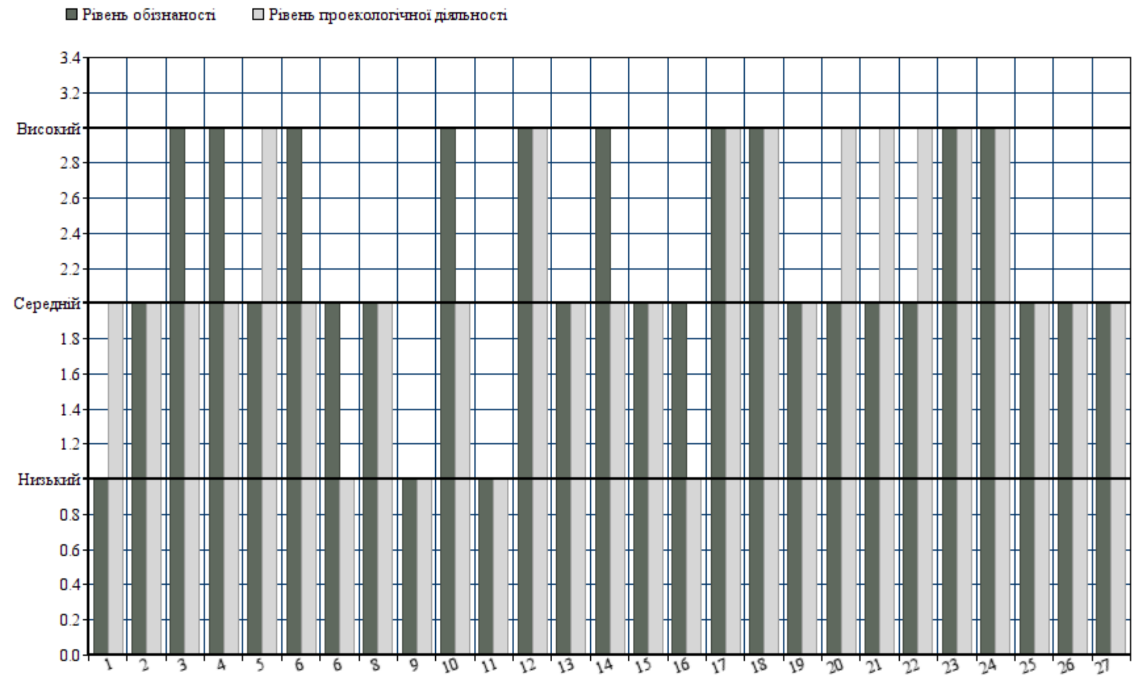

Рисунок 2.1. Результати дослідження екологічної свідомості за різними шкалами по методиці власної анкети

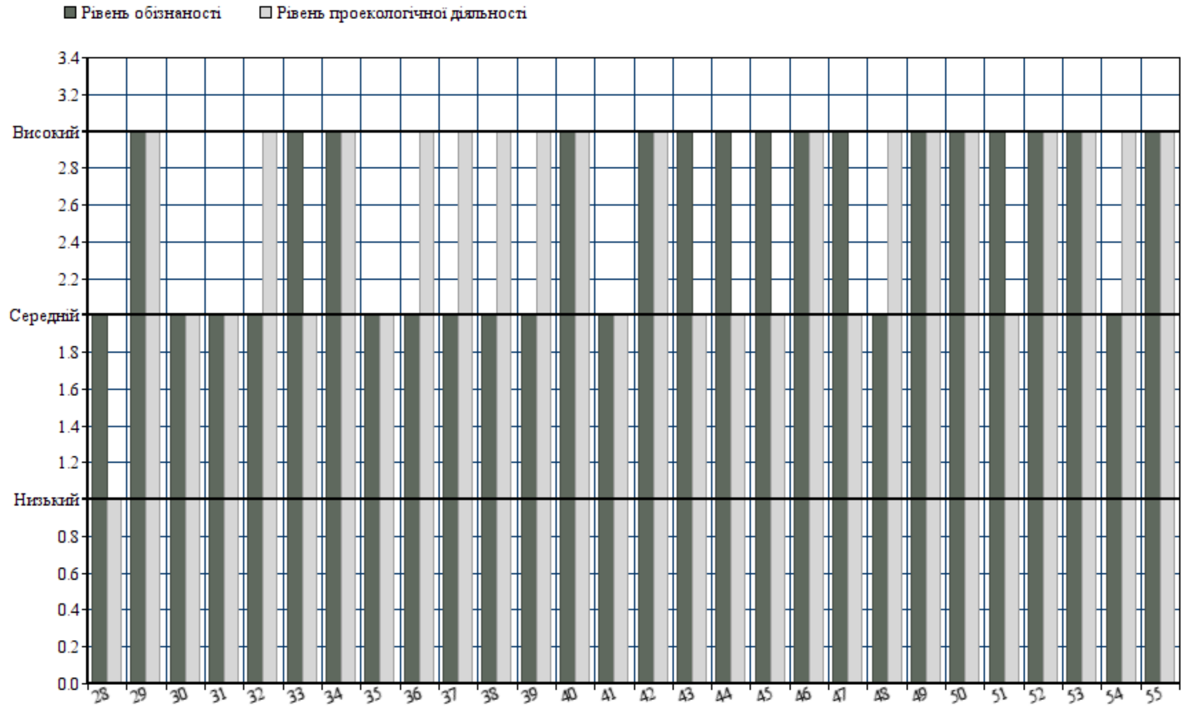

Рисунок 2.2. Результати дослідження екологічної свідомості за різними шкалами по методиці власної анкети

На діаграмах (див. рисунок 2.1 і рисунок 2.2) зображені результати дослідження по власній анкеті. Одним із завдань дослідження було визначити, чи залежить рівень екологічної обізнаності та рівень проекологічної діяльності. На цих діаграмах можна побачити, як корелюють ці дві шкали у кожного з респондентів. Для визначення кореляції між цими двома шкалами, був застосований коефіцієнт Пірсона, результат якого показав значення 0.722, що вважається високим показником, тобто це означає, що шкала «екологічна обізнаність» та шкала «проекологічна діяльність» корелюють між собою.

Тобто, з цього можна зробити висновок, що екологічна обізнаність та проекологічна діяльність – це взаємопов’язані поняття. Нас цікавило, у який саме спосіб вони взаємодіють, та яка змінна залежна від іншої. Аналізуючи таблицю результатів та діаграми результатів по власній анкеті, чітко видно, що однаковим рівнем по обох шкалах (високий-високий, середній-середній, низький-низький) володіють 34 респонденти з 55 (майже 62%). У інших респондентів загалом переважав варіант. У 14 респондентів з 55 (25%) рівень екологічної обізнаності є вищим від рівня проекологічної діяльності (високий-середній, середній-низький). Тільки у 7 респондентів з 55 (12%) рівень проекологічної діяльності є вищим за рівень екологічної обізнаності.

На основі цього аналізу ми припустили, що рівень проекологічної діяльності та рівень екологічної обізнаності взаємозалежні, а саме проекологічна діяльність відбувається на основі екологічної обізнаності, але високий рівень екологічної обізнаності не обов’язково веде до високого рівня проекологічної діяльності, а це означає, що існують інші стимули до проекологічної діяльності. Для того, щоб підтвердити або спростувати це припущення, ми провели аналіз тесту «Екологічна культура тих, хто вчиться», а саме шкали «Знання, уміння» та «Діяльність». Ми також припустили, що іншими стимулами до проекологічної діяльності можуть виступати індивідуальні особливості людини. Для того, щоб спростувати або підтвердити це припущення, ми провели та проаналізували результати таких методик: індивідуально-типологічний опитувальник Собчик та

методику «Ціннісні орієнтації» Рокіча для того, щоб визначити кореляцію між рівнем екологічної свідомості (що включає когнітивні та поведінкові аспекти) та індивідуальними особливостями людини, щоб визначити закономірності та зробити висновки.

Загальні результати по методиці «Екологічна культура тих, хто вчиться» сформовані у таблицю з загальним балом та балами за трьома шкалами – «Знання та вміння», «Свідомість» та «Діяльність» (див. Додаток В). За результатами аналізу методики: 25 респондентів отримали результат середній рівень обізнаності, 28 респондентів – високий рівень обізнаності, ще 2 респондента – низький рівень обізнаності (див. рисунок 2.3).

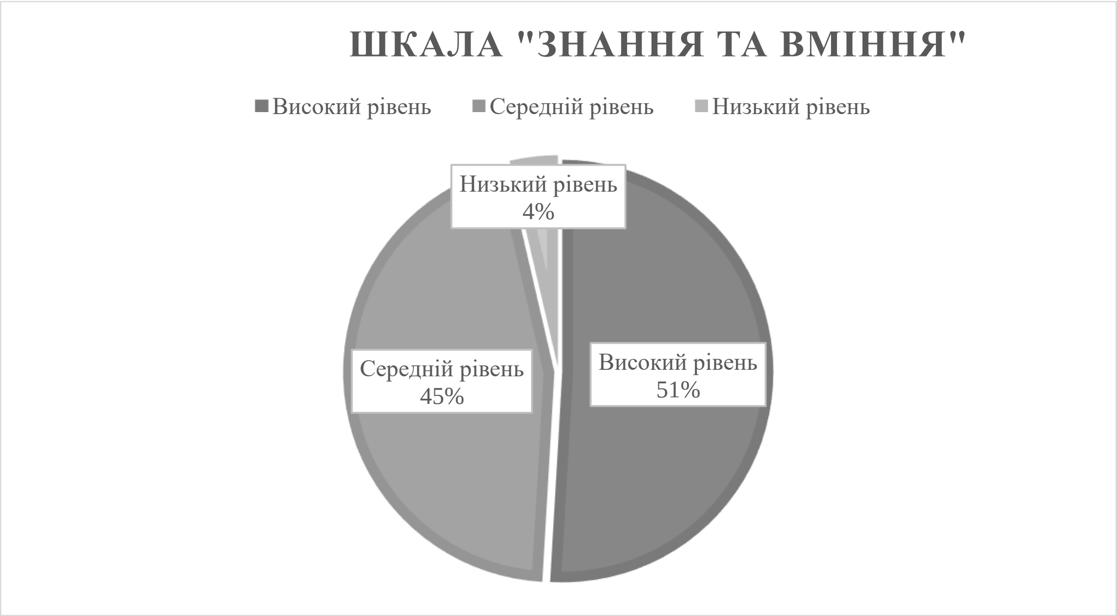

Рисунок 2.3. Загальні результати за шкалою «Знання та вміння»

За шкалою «Діяльність», 16 респондентів отримали результат високого рівня проекологічної діяльності, 26 – середнього рівня, ще 13 респондентів отримали результат низького рівня проекологічної діяльності (див. рисунок 2.4).

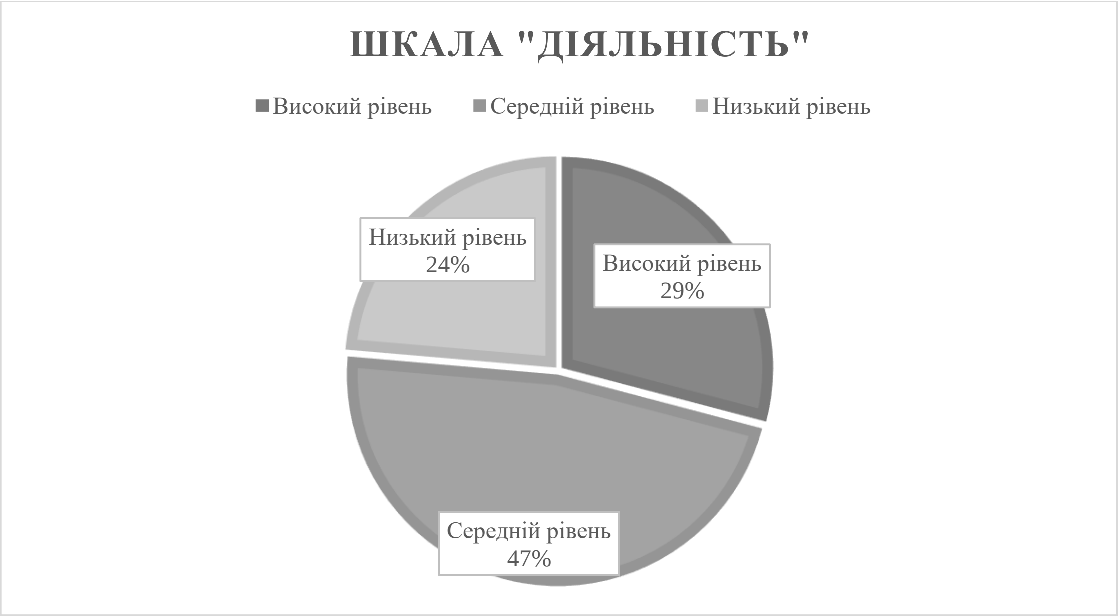

Рисунок 2.4. Загальні результати по шкалі «Діяльність»

Аналізуючи рисунок 2.3 та рисунок 2.4, видно, що загальний рівень проекологічної діяльності, якій відповідає шкала «Діяльність», є значно нижчим, ніж рівень екологічної обізнаності, якій відповідає шкала «Знання та вміння».

Для того, щоб визначити закономірності взаємодії цих шкал, ми зробили діаграму для кожного респондента, що відображає його рівень обізнаності та проекологічної діяльності (див. рисунок 2.5 і рисунок 2.6). Горизонтальними лініями на діаграмах позначені границі рівнів – границя між низьким та середнім рівнем і границя між середнім та високим рівнем відповідно.

Рисунок 2.5. Результати дослідження «Екологічна культура тих, що вчаться»

Рисунок 2.6. Результати дослідження «Екологічна культура тих, що вчаться»

На рисунках 2.3 і 2.4 чітко видно, як відрізняються показники по рівнях. Видно, що у багатьох респондентів рівень балів по шкалі «Діяльність» є значно

нижчою, ніж рівень балів по шкалі «Знання та вміння». У 27 респондентів з 55 рівень по цих двох шкалах знаходиться в межах однієї границі, тобто відповідає одному і тому ж показнику – низький, середній або високий. У 24 респондентів рівень по цих двох шкалах знаходиться в межах різних границь, при тому рівень по шкалі «Діяльність» знаходиться в нижчій границі, ніж по шкалі «Знання та вміння». Тільки у 4 респондентів рівень по цих двох шкалах знаходиться в межах різних границь, при тому рівень по шкалі «Знання та вміння» знаходиться в нижчій границі, ніж рівень по шкалі «Діяльність».

Рівень кореляції між шкалами «Знання» та «Діяльність» дорівнює 0,592316 за критерієм Пірсона. Цей бал вважається середнім та можна стверджувати про взаємозалежність цих шкал. Але судячи з аналізу діаграм, залежність між цими двома шкалами є скоріше односторонньою. Якщо у респондента високий рівень проекологічної діяльності, то, ймовірно, у нього високий рівень екологічної обізнаності. У той же час, як видно з діаграм, високий рівень екологічної обізнаності зовсім не свідчить про високий рівень проекологічної діяльності, у 24 з 55 респондентів (43,6%) рівень по шкалі «Діяльність» є нижчим, ніж рівень по шкалі «Знання».

Отже, наша попередня гіпотеза, що рівень проекологічної діяльності залежить від рівня екологічної обізнаності неправильна, і ми можемо її спростувати. Це свідчить про те, що існують інші стимули займатись проекологічною діяльністю і нашим наступним завданням було визначити їх. Ми вважаємо, що тільки екологічної обізнаності недостатньо для мотивації займатись проекологічною діяльністю та що існують певні індивідуально-психологічні особливості людей, що сприяють підвищенні мотивації до проекологічної діяльності. Для того, щоб визначити їх, ми використовували методику ІТО Собчик та визначили взаємодію індивідуально- психологічних особливостей з рівнем екологічної свідомості, щоб визначити, які саме індивідуально-психологічні особливості сприяють розвитку екологічної свідомості.

Для того, щоб визначити індивідуально-психологічні особливості та їх взаємодію з рівнями екологічної свідомості, ми використали методику ІТО Л. Собчик та методику «Екологічна культура тих, що навчаються». По методиці ІТО Л. Собчик є 8 різних шкал, що визначають ту чи іншу індивідуальну особливість – «екстраверсія», «спонтанність», «агресивність», «ригідність», «інтроверсія», «сензитивність», «тривожність», «лабільність». Очікується, що у людей з високим рівнем екологічної свідомості низький рівень агресивності та високий рівень сензитивності, відповідно, у людей з низьким рівнем екологічної свідомості бали по цих шкалах, по попередніх передбаченнях, будуть нижчими.

Для того, щоб визначити, чи правильними є ці припущення, чи, навпаки, помилковими, ми провели кореляційний аналіз кожної зі шкал по методиці ІТО Л. Собчик зі шкалою загального балу по методиці «Екологічна культура тих, що навчається». Для кореляційного аналізу застосовувався коефіцієнт Пірсона. Результати кореляції ми внесли у таблицю 2.1.

Таблиця 2.1

Кореляційний аналіз по шкалах за методикою ІТО Л. Собчик

Шкали кореляції зі шкалою загального балу за методикою «Екологічна культура тих, що навчаються»	Бал кореляції
«екстраверсія»	-0,15858
«спонтанність»	0,10782
«агресивність»	-0,47497
«ригідність»	0,344389
«інтроверсія»	0,233105
«сензитивність»	0,562253
«тривожність»	0,492852
«лабільність»	-0,14352

За результатами кореляційного аналізу можна виділити такі три шкали – «агресивність», «сензитивність», «тривожність». Результати за іншими шкалами виявились не такими вагомими, щоб можна було стверджувати про високий рівень кореляції.

Від'ємний результат по кореляції рівня екологічної свідомості та шкали «агресивність» дозволяє зробити висновок, що рівень агресивності та рівень екологічної свідомості протилежно пов'язані, тобто чим вищий рівень екологічної свідомості, тим нижчий рівень агресії. Варто також зазначити, що рівень кореляції між цими двома шкалами вважається середнім показником, тобто взаємозв'язок прослідковується, але він не настільки сильний, щоб стверджувати, що у всіх людей з високим рівнем екологічної свідомості обов'язково низький рівень агресивності. Також на результати кореляційного аналізу вплинув той факт, що у більшого відсотка людей визначений високий рівень екологічної свідомості за методикою «Екологічна культура тих, що навчаються». Це означає, що для точності дослідження було би необхідно, щоб була однакова кількість респондентів з високим, середнім та низьким рівнем екологічної свідомості.

Результат кореляційного аналізу між шкалами «сензитивність» та рівнем екологічної свідомості показав найвищий бал кореляції серед усіх шкал. Це було початковою гіпотезою нашого дослідження і ми частково можемо підтвердити її. Бал кореляції між цими двома шкалами вважається середнім рівнем кореляції, що свідчить про середню взаємозалежність цих шкал. Тобто, ми можемо стверджувати, що у людей з високим рівнем екологічної свідомості зазвичай вищий рівень сензитивності. Але знову ж таки, як і в результаті кореляції шкали «агресивності» з рівнем екологічної свідомості, результат не може бути повністю достовірним, так як кількість респондентів з низьким рівнем екологічної свідомості у відсотковому співвідношенні значно менше, ніж респондентів з високим рівнем екологічної свідомості.

Також, доволі показовим є бал кореляції між шкалами «тривожності» та рівня екологічної свідомості. Згідно з результатами кореляційного аналізу, вищому рівню екологічної свідомості ймовірно відповідає вищий рівень тривожності. Бал кореляції між цими двома шкалами вважається середнім, що свідчить про середню взаємозалежність шкал.

Бали за шкалами «екстраверсія», «спонтанність», «ригідність», «інтроверсія», «лабільність» вважаються недостатніми для підтвердження взаємозалежності цих шкал з рівнем екологічної свідомості. Цікавим є те, що кореляція між шкалою «екстраверсія» та рівнем екологічної свідомості є від'ємною, а кореляція між шкалою «інтроверсія» та рівнем екологічної свідомості є додатньою, але для того, щоб стверджувати, що інтроверти ймовірніше більше схильні до високого рівня екологічної свідомості, необхідні додаткові дослідження, в яких вдалось би залучити більший відсоток респондентів з низьким рівнем екологічної свідомості.

Ще одним завданням нашого дослідження було визначити, чи впливає профільна освіта на рівень екологічної освіти. Для того, щоб визначити це, ми вирішили взяти з загальної вибірки дві найвагоміші групи як контрольні – групу екологів та групу психологів, по 14 респондентів у кожній. Порівнюючи результати цих двох груп ми хочемо визначити, чи впливає профільна екологічна освіта на рівень екологічної свідомості.

На рисунку 2.7 (див. рисунок 2.7) зображено відсоткове співвідношення респондентів з різними рівнями екологічної свідомості, шо навчаються на різних спеціальностях – у нашому випадку респонденти зі спеціальності «психологія» та «екологія». Серед студентів-психологів у 6 респондентів високий рівень екологічної свідомості за методикою «Екологічна культура тих, що навчаються», у 8 респондентів середній рівень. У студентів-екологів у 12 студентів високий рівень екологічної свідомості, у 1 респондента середній рівень, ще у одного низький рівень екологічної свідомості.

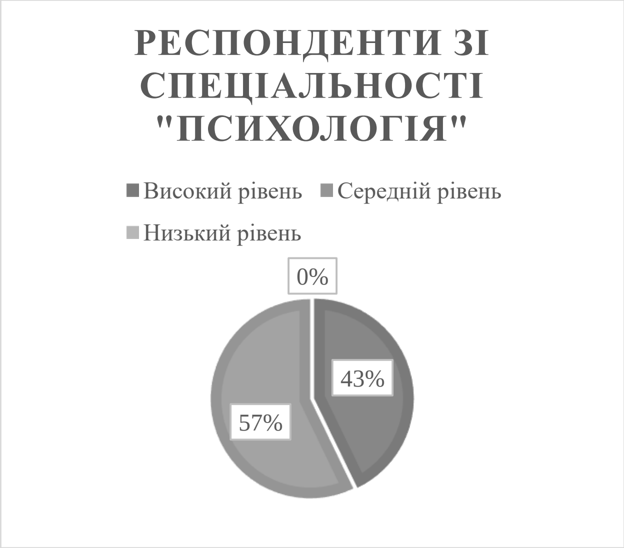

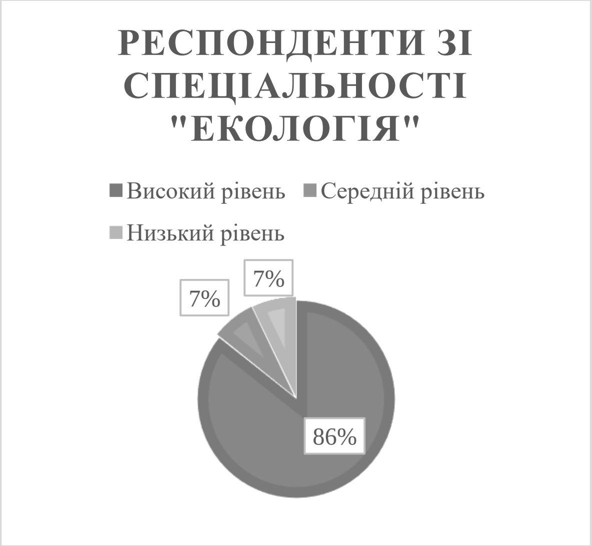

Рисунок 2.7. Рівень екологічної свідомості у студентів різних спеціальностей

На перший погляд, рівень екологічної свідомості серед студентів-екологів (86% респондентів з високим рівнем) є значно вищим, ніж у студентів-психологів (43% респондентів з високим рівнем). Для того, щоб прослідкувати цю тенденцію детальніше, ми порахували середні бали по усіх шкалах методики «Екологічна культура тих, що навчається», та порівняли середні бали по шкалах у студентів-психологів та студентів-екологів (див. рисунок 2.8).

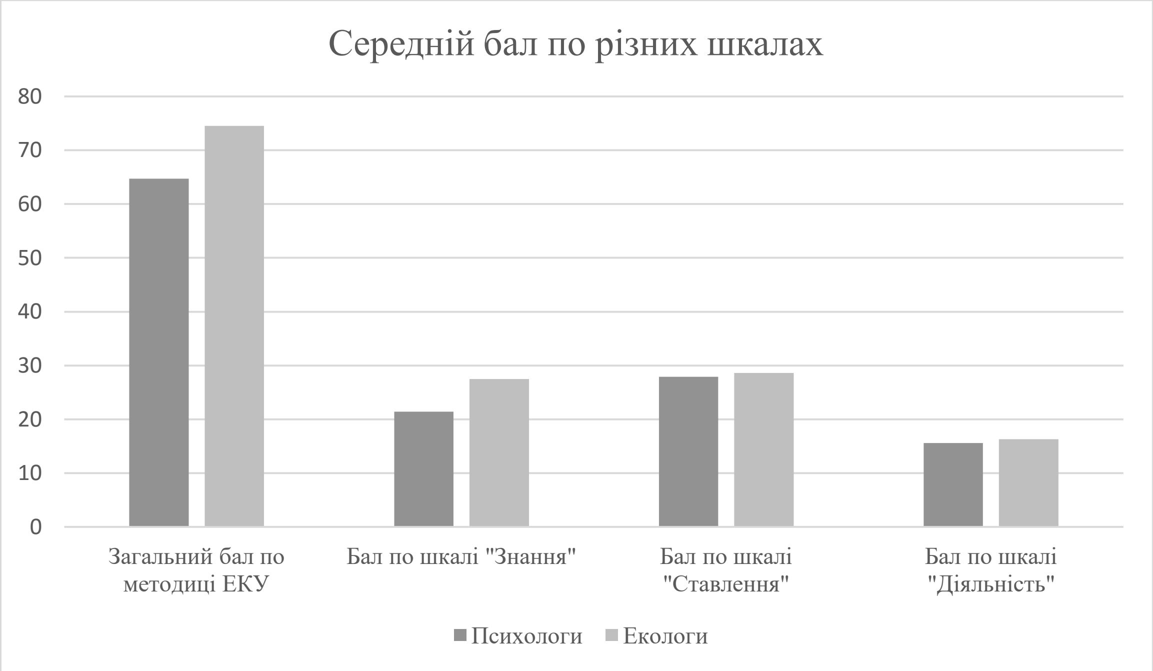

Рисунок 2.8. Середній бал за різними шкалами методики ЕКУ

Як видно на рисунку 2.8. середні бали по усіх трьох шкалах у студентів-екологів є вищими, ніж у студентів-психологів. Але тільки за шкалою «знання» ми можемо побачити вагому різницю (середній бал у студентів-психологів 21,4, у студентів-екологів 27,5). За іншими шкалами різниця між середніми балами обох груп мінімальна. За шкалою «ставлення», середній бал студентів-психологів 27,9, а середній бал студентів-екологів 28,6. За шкалою «діяльність», середній бал студентів-психологів 15,6, а середній бал студентів-екологів 16,3.

Тобто, різниця між середніми балами за шкалами «ставлення» та «діяльність» є менше одиниці, що вважається не вагомою різницею. Різниця між студентами-психологами та студентами-екологами прослідковується тільки в шкалі «знання», що, відповідно, впливає на загальний бал по методиці. Тобто, той висновок, який ми зробили, виходячи з діаграми 2.7. є тільки поверхневим і якщо заглибитись у шкали, що відповідають структурі екологічної свідомості, можна зробити висновок, що ми не можемо вважати рівень екологічної свідомості студентів-екологів вищим, ніж у студентів-психологів, так як на загальний бал вплинула велика різниця по шкалі «знання».

Тобто, ми можемо зробити висновок, що рівень екологічної обізнаності у респондентів-екологів дійсно вищий, це може бути пов'язане з їхньою спеціальністю, але це не означає, що у них вищий рівень екологічної свідомості загалом, так як ми не можемо забувати про інші структурні компоненти екологічної свідомості, окрім когнітивного (що переважає у студентів-екологів) – афективного та поведінкового, що є приблизно на одному рівні у обох опитаних групах.

Такий висновок ще раз підтверджує висновок, що був зроблений нами раніше, у якому ми вказували, що рівень проекологічної діяльності не завжди залежить від рівня екологічної обізнаності. У респондентів з високим рівнем проекологічної діяльності найймовірніше буде високий рівень екологічної обізнаності, але це не працює у протилежний бік – якщо у людини високий рівень екологічної обізнаності, то це зовсім не означає, що у неї високий рівень проекологічної діяльності.

При аналізі методики «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча для нас було важливим визначити загальні тенденції спрямування системи цінностей людей. Для інтерпретації та визначення спрямування системи цінностей ми використали ключ до методики, що зазначений у Додатку Е. М. Рокіч визначає три можливих напрямки системи цінностей людей у сфері міжособистісного спілкування – індивідуалістична, конформістська та альтруїстична система цінностей. Результати опитаних респондентів ми зобразили за допомогою діаграми (див. рисунок 2.9).

Рисунок 2.9. Результати дослідження спрямування системи цінностей респондтів

На рисунку 2.9. видно, що серед 55 опитаних респондентів, у 14 спостерігається конформістське спрямування системи цінностей, у 17 опитаних – альтруїстичне спрямування системи цінностей, ще у 24 – індивідуалістичне спрямування системи цінностей. Для того, щоб зробити висновки про взаємозв’язок рівня екологічної свідомості з одним із видів спрямування системи цінностей, ми зробили ще одну діаграму (див. рисунок 2.10).

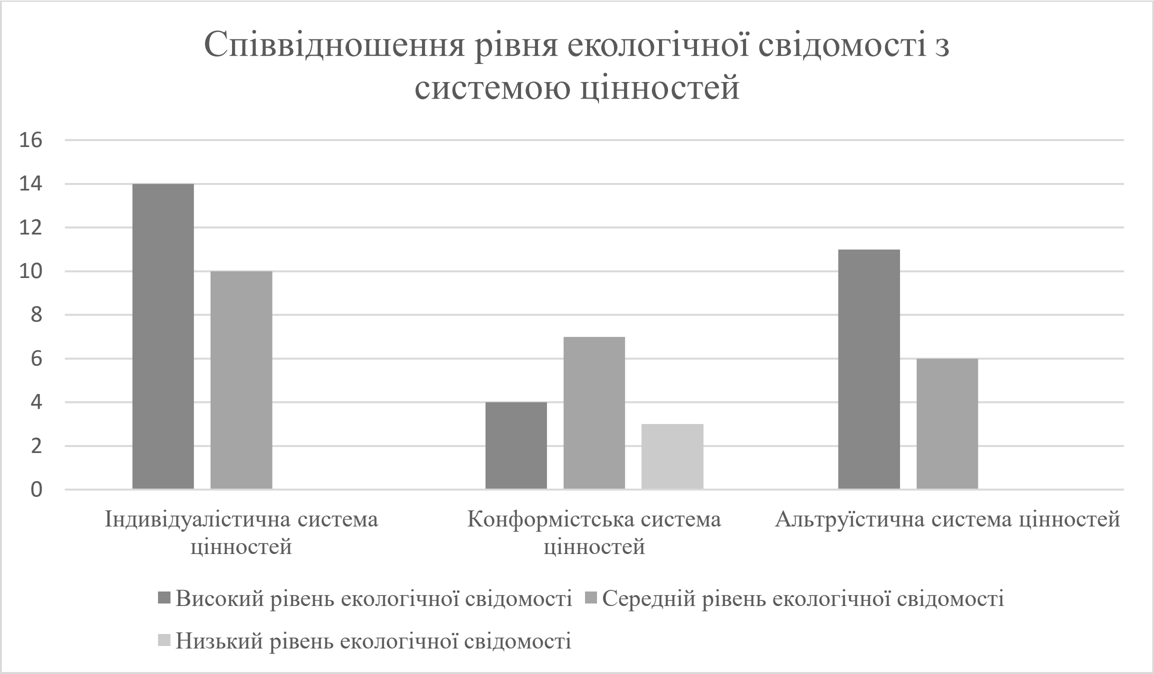

Рисунок 2.10. Співвідношення рівня екологічної свідомості з одним із напрямків системи цінностей

Як видно з рисунка 2.10, найбільша кількість респондентів з високим рівнем екологічної свідомості мають індивідуалістичне спрямування ціннісних орієнтацій. Що цікаво, в усіх респондентів з низьким рівнем екологічної свідомості виявлена конформістська система цінностей. Також альтруїстична система цінностей часто зустрічається серед респондентів з високим рівнем екологічної свідомості.

Тобто, можна зробити висновок, що у студентів з високим рівнем екологічної свідомості найімовірніше індивідуалістична або альтруїстична система цінностей. Конформістська система цінностей рідше зустрічається у респондентів з високим рівнем екологічної свідомості. У всіх респондентів з низьким рівнем екологічної свідомості, що брали участь у нашому дослідженні виявлена конформістська система цінностей, але результати нашого дослідження не можна вважати точними, так як респондентів з низьким рівнем екологічної свідомості значно менше, ніж респондентів з високим рівнем екологічної свідомості.

Отже, ми провели емпіричне дослідження екологічної свідомості пізнього юнацького віку. Одним із завдань дослідження було визначити, чи залежить рівень екологічної обізнаності та рівень проекологічної діяльності. На основі цього аналізу ми припустили, що рівень проекологічної діяльності та рівень екологічної обізнаності взаємозалежні, а саме проекологічна діяльність відбувається на основі екологічної обізнаності, але високий рівень екологічної обізнаності не обов'язково веде до високого рівня проекологічної діяльності, а це означає, що існують інші стимули до проекологічної діяльності.

Це свідчить про те, що існують інші стимули займатись проекологічною діяльністю і нашим наступним завданням було визначити їх.

Від'ємний результат по кореляції рівня екологічної свідомості та шкали «агресивність» за методикою Собчик дозволяє зробити висновок, що рівень агресивності та рівень екологічної свідомості протилежно пов'язані, тобто чим вищий рівень екологічної свідомості, тим нижчий рівень агресії. Результат кореляційного аналізу між шкалами «сензитивність» та рівнем екологічної свідомості показав найвищий бал кореляції серед усіх шкал.

Також, доволі показовим є бал кореляції між шкалами «тривожності» та рівня екологічної свідомості. Згідно з результатами кореляційного аналізу, вищому рівню екологічної свідомості ймовірно відповідає вищий рівень тривожності.

Висновки до другого розділу

Ми провели наше дослідження online, у дослідженні взяли участь 55 осіб юнацького віку від 18 до 23 років з різними видами діяльності (студенти різних навчальних закладів та різних спеціальностей навчання). Для проведення нашого емпіричного дослідження ми обрали 5 методик, а також власну анкету, тобто загалом респондентам пропонувалось пройти 6 методик.

У дослідженні взяли участь 55 учасників, серед яких 17 чоловічої статі та 38 жіночої. У нашому дослідженні брали участь студенти як бакалаврських, так і магістерських програм. Спеціальності, які були охоплені цим дослідженням – психологія (15 опитуваних), екологія (14 опитуваних), хімія (10 опитуваних), прикладна математика (7 опитуваних), право (5 опитуваних), політологія (4 опитуваних).

Одним із завдань дослідження було визначити, чи залежить рівень екологічної обізнаності та рівень проекологічної діяльності. Для визначення кореляції між цими двома шкалами по методиці власної анкети, був застосований коефіцієнт Пірсона, результат якого показав значення 0.722, що вважається високим показником, тобто це означає, що шкала «екологічна обізнаність» та шкала «проекологічна діяльність» корелюють між собою. На основі цього аналізу ми припустили, що рівень проекологічної діяльності та рівень екологічної обізнаності взаємозалежні, а саме проекологічна діяльність відбувається на основі екологічної обізнаності, але високий рівень екологічної обізнаності не обов’язково веде до високого рівня проекологічної діяльності, а це означає, що існують інші стимули до проекологічної діяльності.

Проаналізувавши методику «Екологічна культура тих, що навчаються», ми підтвердили результати, що отримали після аналізу власної анкети.

По методиці ІТО Л. Собчик є 8 різних шкал, що визначають ту чи іншу індивідуальну особливість – «екстраверсія», «спонтанність», «агресивність», «ригідність», «інтроверсія», «сензитивність», «тривожність», «лабільність». Для того, щоб визначити, чи існує взаємозв’язок кожної з цих шкал з рівнем екологічної свідомості, ми провели кореляційний аналіз кожної зі шкал по методиці ІТО Л. Собчик зі шкалою загального балу по методиці «Екологічна культура тих, що навчається». Від’ємний результат по кореляції рівня екологічної свідомості та шкали «агресивність» дозволяє зробити висновок, що рівень агресивності та рівень екологічної свідомості протилежно пов’язані, тобто чим вищий рівень екологічної свідомості, тим нижчий рівень агресії. Результат

кореляційного аналізу між шкалами «сензитивність» та рівнем екологічної свідомості показав найвищий бал кореляції серед усіх шкал.

Також, доволі показовим є бал кореляції між шкалами «тривожності» та рівня екологічної свідомості. Згідно з результатами кореляційного аналізу, вищому рівню екологічної свідомості ймовірно відповідає вищий рівень тривожності.

Ще одним завданням нашого дослідження було визначити, чи впливає профільна освіта на рівень екологічної освіти. Середні бали по усіх трьох шкалах за методикою «Екологічна культура тих, що навчаються» у студентів-екологів є вищими, ніж у студентів-психологів.

Тобто, ми можемо зробити висновок, що рівень екологічної обізнаності у респондентів-екологів дійсно вищий, це може бути пов’язане з їхньою спеціальністю, але це не означає, що у них вищий рівень екологічної свідомості загалом, так як ми не можемо забувати про інші структурні компоненти екологічної свідомості, окрім когнітивного (що переважає у студентів-екологів) – афективного та поведінкового, що є приблизно на одному рівні у обох опитаних групах.

За нашими результатами, індивідуалістична система цінностей переважає у людей з високим рівнем екологічної свідомості, що може свідчити про те, що саме індивідуалістичне спрямування ціннісних орієнтацій може сприяти розвитку екологічної свідомості.

РОЗДІЛ 3. РОЗРОБКА ПРАКТИЧНИХ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ ІЗ РОЗВИТКУ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ У ПІЗНЬОМУ ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ.

3.1. Психологічні засади розвитку екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці

Для того, щоб розробити методичні рекомендації із розвитку екологічної свідомості, ми проаналізували роботи різних науковців, які пропонували різні підходи до розвитку екологічної свідомості студентської молоді.

Головне завдання сучасної молоді по відношенню до природи – проаналізувати та критично переосмислити досвід антропоцентричного ставлення до навколишнього середовища та змогти змінити його на екоцентричне. Для цього необхідно розвинути у молоді екологічну свідомість. Учені по-різному описують шляхи вирішення цієї проблеми.

С. Дерябо і В. Ясвін у своїй роботі описують такі основні завдання, що стосуються формування екологічної свідомості особистості [7]:

1) формування адекватних екологічних уявлень. Така система уявлень допоможе визначати, що відбувається у світі природи, а також як відбувається взаємодія між природою та людиною та яка поведінка буде доцільної у тій чи іншій ситуації з точки зору екологічності. Центральним серед формування адекватних екологічних уявлень повинно бути розуміння єдності людини і природи, що буде сприяти створенню суб’єкт-суб’єктної взаємодії;

2) формування ставлення до природи. Як відомо, для того, щоб розвинути в особистості екологічно доцільну поведінку, тільки екологічних знань буде мало, тому необхідно формувати також відповідне ставлення до навколишнього середовища. Екологічне ставлення визначає у який спосіб людина буде

взаємодіяти з природою, а також через призму ставлення визначається готовність вибирати різні варіанти поведінки по відношенню до природи;

3) формування системи умінь і навиків взаємодії з природою. Розуміння і прагнення є важливими, щоб виховати проекологічну поведінку, але для того, щоб використовувати її, людина повинна вміти це робити, тобто мати сформовану систему умінь і навиків, як взаємодіяти з навколишнім середовищем.

В. Хрутьба описує методичний підхід до формування екологічної свідомості студентів у формі розробки екологічних проектів. Вона наголошує на тому, що такі методи, як дослідницькі, та метод розробки проектів, включають особистість у педагогічний процес, перетворюючи її з об'єкту сприйняття інформації на суб'єкт діяльності, а також спрямовані на формування та розвиток екологічної свідомості [38, с. 71-74].

С. Хромов визначає три основні принципи стратегії освіти в галузі охорони навколишнього середовища: постійна екологічна підготовка, її міжпредметність, а також професійна спрямованість. Учений вважає, що екологічна свідомість формується внаслідок активних методів навчання, таких як рольові ігри, дискусії, проективна форма діяльності. [37, с. 34-37].

С. Дерябо і В. Ясвін розробили свій підхід до формування екологічної свідомості та визначили його як концепцію екологічної психопедагогіки. Учені визнали, що неможливо подолати екологічну кризу, не змінивши екологічну свідомість з антропоцентричної на екоцентричну. Вони вважали, що досягти цього перетворення можна за допомогою механізмів формування суб'єкт-суб'єктного ставлення до навколишнього середовища за допомогою суб'єктифікації природних об'єктів [8]. За С. Дерябо, формування екоцентричної екологічної свідомості може повністю змінити поведінку особистості щодо природи у бік суб'єктної взаємодії з нею.

За С. Дерябо та В. Ясвін, важливими є три методологічні особливості формування екологічної свідомості:

1) природа розглядається як сукупність кожного конкретного природного об'єкта або або їх комплексів, узятих в їхній суб'єктивній одиничності та унікальності, а не як «безлике природне середовище»;

2) наголошується відмінність суб’єкт-об’єктного і суб’єкт-суб’єктного типів ставлення особистості до світу природи;

3) для того, щоб дослідити взаємодію людини з навколишнім середовищем використовується концептуальний, поняттєвий і методичний апарат психології особистості та соціальної психології [8].

Учені вважають, що спонукати виникненню симпатії до об’єкта природи можуть допомогти механізми ідентифікації та емпатії, результатом використання яких може бути подальша взаємодії з природою, приділенню їй уваги і допомоги [7, с. 65].

Як уже зазначалось раніше, у процесі взаємодії людини і навколишнього середовища найважливіше знати, чи сприймає людина природу як об’єкт чи як суб’єкт. Автори вважають, що за допомогою суб’єктивізації об’єктів природи, можна розвивати суб'єктного ставлення до неї, в іншому випалку можна буде говорити тільки про односторонню дію людини на навколишнє середовище. Підсумовуючи, найважливішим у формуванні екологічної свідомості людини, на думку С. Дерябо і В. Ясвіна, є формування її суб'єктного ставлення до навколишнього середовища.

Вітчизняний дослідник у галузі екологічної психології В. Скребець зазначає, що екологічна свідомість як психологічна категорія є центром, навколо якого вже має здійснюватись екологічна освіта та виховання. Автор зазначає, що предметом екологічної освіти повинен бути комплекс міждисциплінарних наукових предметів природничого, соціально-педагогічного, екологопсихологічного та інших напрямків. В. Скребець вважає, що саме на

основі цих знань уже потрібно формувати навички екологічного мислення, а інші складові екологічної свідомості необхідно віднести до сфери екологічного виховання [32].

На думку вченого С. Шмалей, процес формування екологічної особистості проходить три етапи [40]:

– перший етап – етап лабіалізації особистості, у результаті якої людина переконується в невідповідності дійсності своїх об’єктно-прагматичних напрямів екологічної поведінки, сприймати їх як помилкову поведінку, ту, яку потрібно змінити, і відповідно, лабілізація особистості сприяє готовності до засвоєння нових стратегій у поведінці повідношенню до природи;

– другий етап – у процесі якого освоюються нові адекватні методи взаємодії з природніми об’єктами. Тобто, після змінення ставлення, у людини починається усвідомлення механізмів прояволяння своїх ставлень по відношенню до природніх об’єктів, тобто відбувається інтеріоризація суспільно вироблених уявлень про екологічну доцільність. На думку С. Шмалей, на цьому етапі складаються передумови для переходу від одностороннього впливу на природу до двосторонньої взаємодії: особистість починає сприймати реакції природних об'єктів на активність особистості, а також починає суб’єктивно інтерпретувати їх «відповідями природи», які через механізми рефлексії, про які вказувалось раніше, коректують поведінку у бік суб’єкт-суб’єктної.

– третій етап – у результаті суб'єктифікації природні об'єкти починають осмислюватися і сприйматися як рівноправні члени взаємодії. С. Шмалей вказує, що на цьому етапі людина перестає сприймати себе окремо від природнього світу, а відчуває себе її частиною. Вчений зазначає, що «особистість, яка володіє таким гармонійним способом бачення світу, і є екологічною особистістю» [40].

Вчений наголошує, що з точки зору екологічної психопедагогіки саме через підструктуру стратегій і технологій взаємодії з природою найбільшою мірою формується прагнення до непрагматичної взаємодії з навколишнім

середовищем, яка притаманна екологічній особі. Головним спрямуванням при вирішенні цього завдання екологічної освіти, на думку науковця, є організація такої діяльності особистості, у процесі якої відбувається засвоєння таких непрагматичних стратегій і відповідних механізмів взаємодії з навколишнім середовищем [40, с. 202].

Тобто, після аналізу літератури проблеми психологічного формування екологічної свідомості можна зробити висновок, що в психолого-педагогічній теорії поки що немає єдиної думки з приводу того, як повинно виглядати навчання формування екологічної свідомості, а також які саме передумови сприяють ефективному формуванню і розвитку екологічної свідомості особистості. Зрозуміло точно, що необхідність формування екологічної свідомості є беззаперечною і, як зазначають науковці, не може мати фрагментарного характеру, саме тому й оформлюється не в поодинокі технології, а екологічну освіту загалом. Із проаналізованих джерел можна зробити висновок, що ці дослідження спрямовані саме на процес формування різних компонентів екологічної свідомості (когнітивний, афективний та поведінковий) та формування екологічної особистості на основі зміни патернів ставлення до природи: з об’єктного на суб’єктний. Із проаналізованих джерел, ми також зробили висновок, що найоптимальнішим варіантом застосування механізмів формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці стане еколого-психологічний тренінг по формуванню суб’єктивного ставлення до природи, який детальніше описаний у наступному пункті цього розділу.

3.2. Розробка практичних психологічних методичних рекомендацій для розвитку екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці шляхом еколого-психологічного тренінгу

Одним із основних завдань у процесі формування екологічної свідомості є зміна об’єктного ставлення до природи на суб’єктний. Стає очевидним, що така

зміна поведінки по відношенню до природи можлива тільки в процесі особистісного розвитку, що зачіпає психологічні сфери людини. В якості можливих шляхів вирішення цієї проблеми пропонується розробка та застосування еколого-психологічного тренінгу.

Поняття «тренінг» визначається різними науковцями по-різному. У нашій роботі ми прийняли визначення С. Макшанова, який визначає тренінг як багатофункціональний метод навмисних змін психологічних феноменів людини, групи чи організації [16, с. 54].

За С. Дерябо, еколого-психологічний тренінг сконструйований як система корекційно-педагогічних прийомів, кожен з яких ініціює, актуалізує дію певного психологічного механізму розвитку суб'єктивного ставлення до природи [6].

Згідно з В. Турдаковою, еколого-психологічний тренінг розглядається як комплексна форма екологічної освіти, заснована на загальній методології соціально-психологічних тренінгів, що припускає використання активних методів групової психологічної роботи, спрямованих на особистісний ріст студентів, з метою розвитку суб'єктно-етичного ставлення до природи і формування позитивного ставлення не тільки до навколишнього середовища, але і до самого себе [36, с. 63].

Аналізуючи роботи різних науковців, ми вирішили, що еколого-психологічний тренінг, розроблений нами, буде повторювати структуру екологічної свідомості та складатись з таких компонентів:

- Методи формування екологічної обізнаності (когнітивний компонент);
- Методи формування суб’єктного ставлення до природи (афективний компонент);

Методи розвитку суб’єктного ставлення містять: метод екологічної ідентифікації, метод емпатії, метод рефлексії, метод емоційного протиставлення.

- Методи формування поведінки, спрямованої на захист навколишнього середовища.

Мета проведення еколого-психологічного тренінгу: підвищення рівня екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці.

Завдання еколого-психологічного тренінгу:

- Формування і розвиток екологічних установок особистості, в першу чергу, подолання антропоцентричного прагматичного ставлення до природних об'єктів та перехід до екоцентричного ставлення;
- Корекція цілей взаємодії особистості з природнім світом (перехід від суб’єкт-об’єктної взаємодії до суб’єкт-суб’єктної);
- Пропрацювання умінь та навичок суб’єкт-суб’єктної взаємодії з навколишнім середовищем.

Для реалізації перерахованих завдань застосовуються як педагогічні та психологічні методи роботи з групою, так і специфічні методи екологічної освіти і виховання, запропоновані в дослідженнях В. Ясвіна [42]. Наприклад:

- Метод екологічних асоціацій (полягає у встановленні певної аналогії між образами природних об'єктів і явищами соціальної дійсності);
- Метод екологічної лабілізації (цілеспрямований вплив на особистість, результатом якого є певний психологічний дискомфорт, викликаний розумінням неефективності стратегій індивідуальної екологічної діяльності, результатом чого очікується розуміння законів природи та правильних стратегій поведінки);
- Метод художньої репрезентації природних об'єктів (актуалізація художніх компонентів сприйняття світу природи засобами мистецтва);
- Метод екологічної перспективи (активізація розумової діяльності студентів, спрямованої на аналіз можливих наслідків тієї чи іншої діяльності людини в природі).

Пропонується провести чотири тренінгові заняття по чотири академічні години, загальна кількість годин – 16. Для кожного тренінгового заняття

передбачена структура, яка обов’язково складається з вступного етапу, етапу розминки, основного етапу та завершального етапу. Для першого та останнього тренінгового заняття передбачений також діагностичний етап для того, щоб порівняти їх після завершення еколого-психологічного тренінгу та прослідкувати покращення результатів. Заняття 1 буде направлено на формування екологічної обізнаності, заняття 2 та заняття 3 будуть направлені на формування суб’єктного ставлення до природніх об’єктів, заняття 4 буде направлене на формування поведінки, спрямоване на збереження навколишнього середовища. У Таблиці 3.1 ми розробили приблизний план проведення заняття 1.

Таблиця 3.1

Опис тренінгового заняття №1

Заняття 1. Тривалість – 4 академічні години. Необхідні матеріали: ручки та аркуші паперу.				
№	**Час**	**Етап**	**Опис**	**Завдання**
1.	15 хв	Початок роботи	Знайомство учасників тренінгу, представлення ведучого, завдань тренінгу, створення дружелюбної атмосфери, спільна розробка з усіма учасниками загальних правил протягом усього тренінгу.	Продемонструвати учасникам відкриту атмосферу, налагодити зв’язок, скласти ряд правил поведінки, так званий «кодекс поведінки»
2.	30 хв	Діагностичний етап	Підготовка до проведення, проведення та аналіз методики на визначення рівня екологічної свідомості, обговорення результатів	Застосувати методику «Екологічна культура тих, що навчаються»
3.	15 хв	Розминка	Проведення вправи «Пошук спільного»	Заохотити учасників до взаємодії

Таблиця 3.1 (продовження)

	Час	Етап	Опис	Завдання
4.	80 хв	Робота по темі заняття 1	Загальна робота всіх учасників, робота у групах, проведення «мозкового штурму»	Обговорити наявні екологічні проблеми, пропрацьовувати варіанти вирішення кожної з них
5.	30 хв	Завершальний етап	Загальне обговорення заняття, залучення усіх членів тренінгу ділитись тим, що сподобалось та тим, що було важко чи незрозуміло	Підвести підсумки проведеного; продемонструвати навики відкритого спілкування, ділитись власними почуттями та переживаннями

Тобто, аналізуючи роботи різних науковців, можна дійти до висновку, що еколого-психологічний тренінг є оптимальним варіантом при формуванні та розвитку екологічної свідомості в пізньому юнацькому віці. Базуючись на роботах В. Ясвіна, ми розробили план проведення еколого-психологічного тренінгу, що складається з чотирьох тренінгових занять, на кожному з яких пропрацьовується відповідний компонент екологічної свідомості (когнітивний, афективний або поведінковий) та запропонували детальний план одного з таких тренінгових занять. Загальна мета проведення еколого-психологічного тренінгу: підвищення рівня екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці.

Висновки до третього розділу

У третьому розділі нашої роботи ми проаналізували літературу проблеми психологічного формування екологічної свідомості.

Важливим завданням формування екологічної свідомості, на думку вчених, є аналіз та критичне переосмислення досвіду антропоцентричного ставлення до навколишнього середовища та усвідомлення важливості зміни його на екоцентричне.

З проаналізованих джерел можна також зробити висновок, що різноманітні дослідження спрямовані саме на процес формування різних компонентів екологічної свідомості (когнітивний, афективний та поведінковий) та формування екологічної особистості на основі зміни патернів ставлення до природи: з об'єктного на суб'єктний.

З проаналізованих джерел можна зробити висновок, що найоптимальнішим варіантом застосування механізмів формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці стане еколого-психологічний тренінг по формуванню суб'єктивного ставлення до природи.

Саме на аналізі робіт різних науковців, ми розробили власний психолого-екологічний тренінг, основним завданням якого є формування структурних компонентів екологічної свідомості, внаслідок яких формується екологічна свідомість. Тренінг, розроблений нами, складається з чотирьох тренінгових занять, на кожному з яких пропрацьовується відповідний компонент екологічної свідомості (когнітивний, афективний або поведінковий), у пункті 3.2 ми запропонували детальний план одного з таких тренінгових занять.

Для кожного тренінгового заняття передбачена структура, яка обов'язково складається з вступного етапу, етапу розминки, основного етапу та завершального етапу. Для першого та останнього тренінгового заняття передбачений також діагностичний етап для того, щоб порівняти їх після завершення еколого-психологічного тренінгу та прослідкувати покращення результатів. Заняття 1 буде направлено на формування екологічної обізнаності, заняття 2 та заняття 3 будуть направлені на формування суб'єктного ставлення до природніх об'єктів, заняття 4 буде направлене на формування поведінки, спрямоване на збереження навколишнього середовища. Загальна мета

проведення еколого-психологічного тренінгу: підвищення рівня екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці.

ВИСНОВКИ

У результаті виконання нашої роботи, ми досягли нашої мети, а саме визначити психологічні особливості та умови формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці. Психологічними особливостями формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці є те, що екологічна свідомість формується під впливом зовнішніх чинників, що проходять через призму внутрішнього світу. Тобто можемо зробити висновок, що існують певні психологічні умови, внаслідок яких зовнішні чинники мають вплив на формування екологічної свідомості, що, у свою чергу, підтверджує гіпотезу нашої роботи. Досліджуючи такі умови у емпіричній частині нашої роботи, можна виокремити такі психологічні особливості, що є умовами формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці: низький рівень агресивності, високий рівень сензитивності, високий рівень тривожності, індивідуалістичне спрямування системи цінностей. Враховуючи, що нам вдалось виокремити певні психологічні умови формування екологічної свідомості, можемо зробити висновок, що наша гіпотеза підтвердилась.

Внаслідок виконання першого завдання нашої роботи, а саме вивчити та проаналізувати основні роботи з теми дослідження, ми проаналізували різноманітні роботи вітчизняних та зарубіжних науковців на тему формування екологічної свідомості. Різні науковці дещо по-різному визначають умови формування, структуру та функції екологічної свідомості. Проте, більшість науковців зійшлись у думці, що до структури екологічної свідомості належать три основні компоненти:

- когнітивний компонент – психічне відображення природного, соціального, штучного та внутрішнього середовища;
- емотивний компонент – ставлення до цього середовища;
- конативний (поведінковий) компонент – саморефлексія та саморегуляція в навколишньому середовищі (стратегії й технології взаємодії)

Ми також проаналізували особливості пізнього юнацького віку та описали особливості формування екологічної свідомості у цьому віці. Юнацький вік сенситивний для розвитку уявлень, думок, цінностей, що зрештою вибудовують ідентичність особистості юнака. Саме юнацький вік найбільш підходящий для розвитку світоглядних орієнтацій і переконань, ідентифікацій, розвитку громадської активності та реалізації потенцій власного «я». Тому ми вважаємо, що віковий період сучасного студентства сприятливий для розвитку непрагматичного, включеного і суб'єктного ставлення до природи і взаємодії з нею.

Виконуючи друге завдання нашої роботи, ми провели власне емпіричне дослідження формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці. Ми провели наше дослідження online, у дослідженні взяли участь 55 осіб юнацького віку від 18 до 23 років з різними видами діяльності (студенти різних навчальних закладів та різних спеціальностей навчання).

Одним із завдань дослідження було визначити, чи залежить рівень екологічної обізнаності та рівень проекологічної діяльності. Для визначення кореляції між цими двома шкалами по методиці власної анкети, був застосований коефіцієнт Пірсона, результат якого показав значення 0.722, що вважається високим показником, тобто це означає, що проекологічна діяльність відбувається на основі екологічної обізнаності, але високий рівень екологічної обізнаності не обов'язково веде до високого рівня проекологічної діяльності, а це означає, що існують інші стимули до проекологічної діяльності. Ми вважаємо, що тільки екологічної обізнаності недостатньо для мотивації займатись проекологічною діяльністю та що існують певні індивідуально-психологічні особливості людей, що сприяють підвищенні мотивації до проекологічної діяльності. Провівши методику ІТО Л. Собчик ми визначили такі особливості та умови формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці. Тобто, ми можемо стверджувати, що у людей з високим рівнем екологічної свідомості

зазвичай вищий рівень сензитивності, нижчий рівень агресивності та вищий рівень тривожності.

Ще одним завданням нашого дослідження було визначити, чи впливає профільна освіта на рівень екологічної освіти. Для того, щоб визначити це, ми взяли з загальної вибірки дві найвагоміші групи як контрольні – групу екологів та групу психологів, по 14 респондентів у кожній. Після аналізу проведеної методики ми можемо зробити висновок, що рівень екологічної обізнаності у респондентів-екологів дійсно вищий, це може бути пов’язане з їхньою спеціальністю, але це не означає, що у них вищий рівень екологічної свідомості загалом, так як ми не можемо забувати про інші структурні компоненти екологічної свідомості, окрім когнітивного (що переважає у студентів-екологів) – афективного та поведінкового, що є приблизно на одному рівні у обох опитаних групах.

За нашими результатами, індивідуалістична система цінностей переважає у людей з високим рівнем екологічної свідомості, що може свідчити про те, що саме індивідуалістичне спрямування ціннісних орієнтацій може сприяти розвитку екологічної свідомості, але це ствердження не може бути точним, так як у нашому дослідженні респондентів з високим рівнем екологічної свідомості значно більше ніж з низьким рівнем.

У рамках виконання третього завдання нашої роботи, ми проаналізували літературу проблеми психологічного формування екологічної свідомості. З проаналізованих джерел можна зробити висновок, що найоптимальнішим варіантом застосування механізмів формування екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці стане еколого-психологічний тренінг по формуванню суб’єктивного ставлення до природи. Базуючись на роботах В. Ясвіна, ми розробили план проведення еколого-психологічного тренінгу, що складається з чотирьох тренінгових занять, на кожному з яких пропрацьовується відповідний компонент екологічної свідомості (когнітивний, афективний або поведінковий) та запропонували детальний план одного з таких тренінгових занять. Загальна

мета проведення еколого-психологічного тренінгу: підвищення рівня екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Акопов Г. В. Структурно-функциональное исследование экологического сознания. 2-я Российская конференция по экологической психологии : тезисы. Москва, 2000. С. 14–15.
2. Ананьев Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность : книга. Москва : Директ-Медиа, 2008. 403 с.
3. Асафова Е. В. Воспитание и диагностика развития экологической культуры студентов. Приоритетные стратегии мониторинга качества воспитания студентов / под ред. В. И. Андреева. Казань : Центр инновационных технологий, 2003. С. 157- 176.
4. Гребень Н. Ф. Психологические тесты для профессионалов. Минск : Соврем. Шк., 2007. 496 с.
5. Дерябо С. Д. Вперед, к природе!: Слагаемые экологического сознания. *Екология и жизнь,* 2006. Вип 9. С. 12–15.
6. Дерябо С. Д. Методологические проблемы становления и развития экологической психологии. *Психологический журн*ал, 1996. Вип 6. С. 4–18.
7. Дерябо С. Д. Экологическая педагогика и психология : учебн. пособие. Ростов на Дону : Феникс 1996. 480 с.
8. Дерябо С. Д., Ясвин В.А. Психология отношения к природе. Москва : Смысл, 2000. 456 с.
9. Енциклопедія сучасної України (ЕСУ) / за ред. М.Г. Железняк. 2014. URL: http://esu.com.ua
10. Кисельов М. Моральні цінності в екологічному контексті. *Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості* : матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції. Донецьк : ІПШІ «Наука і освіта», 2009. С. 32–39.
11. Кон И. С. Психология ранней юности : кн. для учителя. Москва : Просвещение, 1989. 252 с.

12. Кряж И. В. Психология глобальных экологических изменений : монография. Харьков : ХНУ им. В.Н. Каразина, 2012. 512 с.

13. Кряж И. В. Психосемантическое исследование обыденных экологических представлений. *Вопросы Психологии*, 1998. Вип 1. С. 65–75.

14. Льовочкіна А. М. Основи екологічної психології : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 136 с.

15. Максименко С. Д. Общая психология : учебн. пособие. Москва : Ваклер, 1999. 523 с.

16. Макшанов С. И. Психология тренинга: Теория. Методология. Практика : монография. Санкт-Петербург : «Образование», 1997. 238 с.

17. Павелків Р. В. Вікова психологія : підруч. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Кондор, 2011. 468 с.

18. Про концепцію екологічної освіти в Україні : проект / Міністерство освіти і науки України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v6-19290-01.

19. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року : Закон України від 28.02.2019. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-19.

20. Просандєєва Л. Є. Концепція автономізації-соціалізації власного —я особистості. *Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О.Сухомлинського* : збірник наукових праць. Серія «Психологічні науки» / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. Т. 2. Вип. 7. Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. 320 с.

21. Рожков М. И., Байбородова Л. В. Организация воспитательного процесса в школе : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2000. 256 с.

22. Рубинштейн С. Л. Бытие и сознание. О месте психического во всеобщей взаимосвязи явлений : книга. Москва : АН СССР, 1957. 328 с.

23. Руденко В. М. Математична статистика : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 304 с.

24. Савелюк Н. М. Психосемантичні аспекти дослідження свідомості особистості. *Актуальні проблеми когнітивної психології*. Острог : Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 14. С. 260–268.

25. Салтовський О. І. Основи соціальної екології : підручник. Київ : МАУП, 1997. 168 с.

26. Сидоренко Л. І. Сучасна екологія. Наукові, етичні та філософські ракурсиь: навч. посібник. Київ, 2002. 346 с.

27. Синявський В. В., Сергєєнкова О. П.. Психологічний словник / за ред. Н.А.Побірченко. Київ : Науковий світ, 2007. 274 с.

28. Ситаров В. А. Социальная экология : учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. Москва : Академия, 2000. 280 с.

29. Складовська М. Г. Розвиток екологічного мислення як необхідна умова екологічної інкультурації особистості. *Вісник Державних академічних керівних кадрів культури і мистецтв*, 2011. Вип. 3. с. 79–82. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc%5Fgum/Vdakk/2011_3/19.pdf.

30. Скребец В. А. Экологическая психология : учеб. пособие. Киев : МАУП, 1998. 142 с.

31. Скребець В. О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія. Київ : Видавн. дім “Слово”, 2004. 440 с.

32. Скребець В. О. Методологічна сутність категорії впливу в екологічній психології. *Актуальні проблеми психології* : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. Максименка С. Д. Київ : Логос, 2008. Том 7. Вип. 15. 274 с.

33. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1978 р. Т. 10. 658 с. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

34. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1975 р. Т. 5. 779 с. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

35. Тест ИТО Л. Н. Собчик (Индивидуально типологический опросник / Методика Собчик). URL: http://psycabi. net/ testy/354-test-ito-l-n-sobchik-individualno-tipologicheskij-oprosnik-metodikasobchik.

36. Турдакова В. В. Современные методические аспекты экологического образования. Эколого-психологический тренинг как эффективное средство воспитания экологического сознания подростков в условиях городского лагеря. Москва : Академия, 2005. 232 с.

37. Хромов С. С. Формировать экологическое мышление [студентов]. Москва : Вестн. Высш. Шк, 1988. Вып 11. С. 34–37.

38. Хрутьба В. О., Хрутьба А. С. Формування екологічної свідомості через екологічний проект. *Організація екологічної освіти та виховання учнівської молоді* : (на допомогу вчителю). Київ, 2003. С. 126– 132.

39. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник : словник. Харків : Прапор, 2007. 640 с.

40. Шмалєй С. В. Екологічна особистість : монографія. Київ : Б-ка офіц. док., 1999. 232 с.

41. Эриксон Э. Идентичность : юность и кризис / общ. ред. и предисл. А. В. Толстых. Москва : Прогресс, 1996. 342 с.

42. Ясвин В. А. Психологические основы экологического образования. *Образовательные технологии*, 2019. Вип 2. С. 25–35.

43. Bronfenbrenner N. The bioecological model from a life course perspective: reflections of a participant observer. Examining lives in context. *Perspectives of the ecology of human development*. Washington : American Psychological Association, 1995. 599–618 p.

44. Buttel F. H. Environmental Sociology and Global Environmental. Change : A Critical Assesement (mimeo), 1992. P. 234.

45. Environmental perception and cognitive maps. *A Special Issue of the International : Journal of Psychology*, 2006. p. 338.

46. New Trends in Measuring Environmental Attitudes: MeasuringEndorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale / Riley E. Dunlap, Kent D. Van Liere, Angela G. Mertig, Robert Emmet Jones. *TheSociety for the Psychological Study of Social Issues,* 2002. p. 146. URL: https://doi.org/10.1111/0022-4537.00176.

Додаток А

«Дослідження екологічної свідомості у пізньому юнацькому віці»

(власна анкета)

1. Вкажіть, будь ласка, Ваш вік:
2. Вкажіть, будь ласка, Вашу стать:
3. Вкажіть, будь ласка, спеціальність, на якій навчаєтесь, бакалаврат чи магістерка:
4. Чи хвилюють Вас сучасні проблеми довкілля?

- Так, хвилюють;
- Ні, не хвилюють;
- Не думаю про це.

5. Чи цікавитеся Ви новинами про стан довкілля?

- Так, регулярно читаю новини/дивлюсь ролики/читаю дослідження;
- Так, цікавлюся, коли трапляються гучні події, що широко;
- висвітлюються у ЗМІ, соціальних мережах;
- Самостійно не цікавлюсь, дізнаюсь про проблеми від друзів/знайомих/зі стрічки новин;
- Зовсім не цікавлюсь проблемами довкілля, заголовки у ЗМІ, пов'язані з цим, пропускаю, з друзями не обговорюю ці питання.

6. Із яких джерел Ви зазвичай дізнаєтесь про проблеми довкілля? (Оберіть один або кілька варіантів)

- Академічне оточення (викладачі, одногрупники)
- Стрічка новин
- Друзі/знайомі
- Соцмережі
- Наукові дослідження
- Не цікавлюсь проблемами довкілля

7. Наскільки Ви оцінюєте власний рівень знань про сучасний стан довкілля?

1 – 5, де 1 – Вважаю рівень власних знань низьким, а 5 – Вважаю себе компетентним у питаннях сучасного стану довкілля.

8. Чи відчуваєте Ви особисту відповідальність за сучасний стан довкілля?

- Так, відчуваю, вважаю, що кожна людина має вплив на довкілля;
- Вважаю, що на рівень довкілля впливає робота великих корпорацій, а не діяльність кожної окремої людини;
- Не відчуваю відповідальності за сучасний стан довкілля.

9. Оберіть один або більше варіантів відповіді, що відображають вашу позицію з приводу збереження довкілля:

- Я є активістом (є членом організації, діяльність якої спрямована на збереження довкілля);
- Я є волонтером (регулярно займаюсь проекологічної діяльністю, що є організована іншими);
- Іноді займаюсь проекологічною діяльністю (організовані прибирання тощо);
- Займаюсь екологічною діяльністю на особистісному рівні (сортую сміття, зменшую/зовсім відмовляюсь від використання речей, що погіршують рівень довкілля);
- Не займаюсь нічим з вище переліченого.

10. Чи займаєтесь Ви сортуванням відходів?

- Займаюсь сортуванням усіх відходів (відділяю пластик/папір/скло/органічні відходи/електротехнічні вироби/вогненебезпечні відходи та відношу їх до спеціальних місць переробки відходів
- Частково займаюсь сортуванням відходів (займаюсь деякими діями з приводу сортування сміття, але не всіма)
- Зовсім не займаюсь сортуванням відходів

11. Оберіть варіант або кілька варіантів відповідей, що стосуються вашої позиції щодо використання пластику:

- Використовую еко-сумку замість пакетів на касі магазинів;
- Використовую багаторазові мішечки для зважування;
- Використовую власну тару для продуктів, які треба зважувати;
- Не використовую пластикові трубочки;
- Використовую власну чашку у кав'ярнях;
- Використовую пляшки для води багаторазово;
- Використовую не пластикові мішки для сміття;
- Не роблю нічого з вище переліченого.

Додаток Б

Тест "Экологическая культура учащихся" за А. Асафовой

Отметьте выбранный вариант ответа по 5-балльной шкале, где: 0-1 обозначают отсутствие выраженности качества (0 - полное отсутствие, 1 - слабая степень выраженности); 2-3 обозначают среднюю степень выраженности (2 - ниже среднего, 3 - среднее значение); 4-5 обозначают высокую степень выраженности (4 - высокая, 5 - очень высокая).

I. Экологические знания и умения

1. Как ты оцениваешь собственные экологические знания?

2. Насколько необходимо для тебя углубление и расширение своих экологических знаний?

3. Нравится ли тебе читать книги о природе, животных?

4. В какой степени при выполнении учебно-исследовательской работы (реферат, проект, курсовая работа) ты раскрываешь экологическую значимость решаемой проблемы?

5. Считаешь ли ты, что ухудшение состояния окружающей среды отрицательно влияет на твое здоровье?

6. Как часто ты используешь экологические знания и умения в повседневной жизни (не собираешь грибы и лекарственные травы вдоль дорог, не сжигаешь пластиковую посуду, т.д.)?

7. Знаешь ли ты правила поведения людей в природе?

II. Экологическое сознание

1. Насколько тебе присуще чувство ответственности за сохранение окружающей природы?

2. Проявляешь ли ты интерес к экологическим проблемам?

3. Убежден ли ты в необходимости сохранения природы?

4. Вызывают ли у тебя негативные эмоции безответственное отношение к природе других людей?

5. Как часто в кругу друзей ты обсуждаешь проблемы, связанные с ухудшением экологической ситуации?

6. Представляет ли природа для тебя ценность?

7. Насколько значимо для тебя получать положительный эмоциональный настрой от общения с природой?

III. Экологическая деятельность

1. Как часто ты участвуешь в мероприятиях, связанных с охраной 166 окружающей среды (участвуешь в экологических субботниках, посадках деревьев и т.д.)?

2. Как часто ты помогаешь растениям и животным?

3. Ты помогал взрослым в охране природы?

4. Если ты станешь свидетелем нарушения норм экологической деятельности, экологической катастрофы, в какой степени твоя позиция будет активной и принципиальной (подпись в коллективном воззвании, участие в марше протеста)?

5. Выступаешь ли ты против тех, кто приносит природе ущерб?

6. Привлекает ли тебя природоохранная деятельность?

Додаток В

Шкала «Новая экологическая парадигма» («НЭП») Р. Данлопа, К. Ван Лира, А. Мертиг, Р. Джонса (в адаптации И. В. Кряж)

Инструкция: Оцените, пожалуйста, в какой степени Вы согласны или не согласны с каждым из утверждений, используя шкалу от -2 до 2, как показано ниже.

-2 – совсем не согласен; -1 – пожалуй, не согласен; 0 – затрудняюсь с ответом 1– пожалуй, согласен; 2 – полностью согласен

№	Утверждения	Баллы
1.	Мы приближаемся к предельному количеству людей, которое земля может поддержать	
2.	Люди имеют право изменять природную среду, чтобы удовлетворять свои потребности	
3.	Когда люди вмешиваются в природу, это часто приводит к бедственным последствиям	
4.	Человеческая изобретательность – гарантия того, что мы НЕ сделаем землю непригодной для жизни	
5.	Люди сильно злоупотребляют возможностью использовать окружающую среду	
6.	На земле вполне достаточно природных ресурсов, надо только научиться разрабатывать их	
7.	Растения и животные имеют такое же право на существование, как и люди	
8.	Природное равновесие достаточно устойчиво, чтобы справиться с воздействием современных промышленных стран	
9.	Несмотря на свои особые способности, люди все еще подчинены законам природы	

Шкала «Новая экологическая парадигма» («НЭП») Р. Данлопа, К. Ван Лира, А. Мертиг, Р. Джонса (в адаптации И. В. Кряж) (продовження)

№	**Утверждения**	**Баллы**
10.	Так называемый «экологический кризис», угрожающий человечеству, весьма преувеличен	
11.	Земля похожа на космический корабль с очень ограниченным помещением для ресурсов	
12.	Предназначение людей – управлять остальной природой	
13.	Природное равновесие очень хрупкое и легко может быть нарушено	

Обработка результатов

Подсчет производится путем суммирования баллов по шкалам. В пунктах со знаком «-» оценка меняется на противоположную.

Ключ:

Пределы роста, №№: 1, -6, 11.

Антиантропоцентризм (биоцентризм),: №№ -2, 7, -12.

Природный баланс, №№: 3, -8, 13.

Исключительность человека (зависимость от природы), №№: -4, 9, -14.

Угроза экологического кризиса, №№: 5, -10, 15.

Интегральная шкала НЭП, №№: 1, -2, 3, -4, 5, -6, 7, -8, 9, -10, 11, -12, 13, -14, 15.

Додаток Д

Опросник экологических установок «ЭкО 30» (Кряж И. В.)

Инструкция: Оцените, пожалуйста, в какой степени Вы согласны или не согласны с каждым из утверждений, используя шкалу от -2 до 2.

-2 – категорически не соглашусь; -1 – пожалуй, не соглашусь; 0 – затрудняюсь ответить; 1– пожалуй, соглашусь; 2 – соглашусь однозначно

№	Утверждение	Баллы
1.	Экологические проблемы уже сказываются на моей жизни	
2.	Самая большая проблема цивилизации – рост потребления.	
3.	Еще неизвестно, происходит ли глобальное потепление	
4.	Пока мы не научимся соблюдать права других животных, мы не сможем решить экологические проблемы.	
5.	Надо сперва разобраться с экономическими проблемами, а уже потом заниматься экологией.	
6.	Чтобы улучшить качество своей жизни, людям следует ограничить свои материальные запросы.	
7.	Те, кто много рассуждают о правах животных, забывают о потребностях людей.	
8.	От поступков отдельного человека экологическая ситуация никак не зависит.	
9.	Научно-технический прогресс и есть главная причина экологического кризиса.	
10.	Экологическая проблематика искусственно нагнетается средствами массовой информации.	
11.	Самое плохое в техногенных катастрофах то, что страдают животные и природа в целом.	

Опросник экологических установок «ЭкО 30» (Кряж И. В.) (продовження)

№	Утверждения	Баллы
12.	Каждый может способствовать улучшению экологической ситуации, если будет более бережно расходовать воду и электроэнергию.	
13.	Влияние человеческой деятельности на климат сильно преувеличено.	
14.	По вине человека животные в природе вымирают сейчас катастрофическими темпами.	
15.	Когда у человека достаточно денег, он может не переживать из-за экологических проблем.	
16.	Если люди не изменят свое отношение к природе, человечество не доживет до следующего столетия.	
17.	Экологические проблемы были всегда, а люди как жили, так и живут	
18.	Большинство сегодняшних экологических проблем со временем благополучно разрешится для людей естественным путем.	
19.	В развитых странах, где высокий уровень жизни, с экологией все в порядке.	
20.	Растения и животные, которые наносят человеку вред, могут быть уничтожены.	
21.	Никакие экологические проблемы не помешают людям успешно развиваться.	
22.	Техногенные катастрофы – неизбежная плата за рост благосостояния людей.	
23.	Нет смысла забивать себе голову экологическими проблемами.	
24.	Вымирание животных происходит сейчас так же, как и всегда.	

Опросник экологических установок «ЭкО 30» (Кряж И. В.) (продовження)

25.	Самая большая проблема цивилизации – это человеческая недальновидность.	
26.	В своей жизни я не замечаю проявлений глобального экологического кризиса.	
27.	С существующим отношением к природе человечество, несомненно, вымрет.	
28.	Главная причина экологических проблем – непрерывно растущее производство товаров и услуг.	
29.	Чтобы люди заботились об экологии, они должны быть в этом финансово заинтересованы.	
30.	Животные нужны, чтобы обеспечивать людей едой и одеждой.	

Обработка результатов:

Подсчет производится путем суммирования баллов. В пунктах со знаком «-» оценка меняется на противоположную.

Ключ:

Отрицание экологических проблем, №№: -1, 3,10,13,18, 21, 26.

Экологическая интернальность, №№: 2, 6, 9, 12,16, 22, 25, 28.

Биоцентризм, №№: 4, -7, 11, 14, -20, -24, 27, -30.

«Деньги» (шкала финансово-экономических приоритетов), №№: 5, 8, 15, 17, 19, 23, 29.

Додаток Е

Тест ИТО (Индивидуально-типологический опросник) Л. Собчик

Ответ ДА	**Ответ НЕТ**	**Утверждение**
Да	Нет	1. Я постараюсь отнестись к исследованию ответственно и быть максимально искренним
Да	Нет	2. У меня очень сложный и трудный для окружающих характер
Да	Нет	3. Я лучше справляюсь с работой в тиши и одиночестве чем в присутствии многих людей или в шумном месте
Да	Нет	4. Решая серьезные проблемы, я, как правило, обхожусь без посторонней помощи
Да	Нет	5. Я очень редко заговариваю первым с незнакомыми людьми
Да	Нет	6. Для меня важно, что подумают другие о моих высказываниях и поступках
Да	Нет	7. Если будет нужно, я разрушу все преграды на пути к достижению цели
Да	Нет	8. Я часто тревожусь по пустякам
Да	Нет	9. В моих неудачах виноваты определенные люди
Да	Нет	10. Для меня важно иметь общее мнение с теми людьми, с которыми я обычно общаюсь
Да	Нет	11. Меня мало касается все, что случается с другими
Да	Нет	12. Мне интересны яркие, артистичные личности
Да	Нет	13. Мне нет дела до чужих страданий: хватает своих
Да	Нет	14. В шумной компании я чаще всего — в роли только наблюдателя
Да	Нет	15. Для меня невыносимо наблюдать страдания других людей
Да	Нет	16. Я – человек абсолютно правдивый и искренний
Да	Нет	17. Все мои беды связаны с собственным неумением ладить с людьми
Да	Нет	18. Меня часто тянет к шумным компаниям

Тест ІТО (Індивідуальний типологічний опитувальник) М. Собчик (продовження)

Ответ ДА	**Ответ НЕТ**	**Утверждение**
Да	Нет	19. Принимая важное решение, я всегда действую самостоятельно
Да	Нет	20. Мне всегда приятно заводить новых знакомых
Да	Нет	21. Берясь за какое-либо дело, я не стану долго раздумывать прежде чем начать действовать
Да	Нет	22. Меня раздражают люди, пытающиеся изменить мое мнения, когда я уверен в своей правоте
Да	Нет	23. Я часто волнуюсь за близких мне людей даже без серьезного повода
Да	Нет	24. Я не могу терпеть, когда кто-нибудь меняет заведенный мною порядок
Да	Нет	25. Я умею привлекать к себе внимание окружающих меня людей
Да	Нет	26. В жизни я твердо придерживаюсь определенных принципов
Да	Нет	27. Люблю посещать компании, где можно танцевать или петь
Да	Нет	28. Я чрезвычайно чувствителен к изменениям в настроении окружающих меня людей
Да	Нет	29. Я могу не смущаясь дурачиться в веселой компании
Да	Нет	30. Я спокойно отношусь к тому, что кто-то рядом переживает по поводу своих неприятностей
Да	Нет	31. Я никогда не поступаю как эгоист
Да	Нет	32. Часто бывает так, что из-за меня у окружающих портится настроение
Да	Нет	33. Интересные идеи приходят мне в голову чаще, когда я один, а не в присутствии многих людей
Да	Нет	34. Я могу взять на себя ответственность за целую группу людей для пользы дела
Да	Нет	35. Мне трудно преодолеть застенчивость, когда нужно говорить перед группой людей

Тест ІТО (Індивідуальний типологічний опитувальник) М. Собчик (продовження)

Ответ ДА	**Ответ НЕТ**	**Утверждение**
Да	Нет	36. Мнение старших по возрасту или положению большого значения для меня не имеет
Да	Нет	37. Мне не трудно заставить других людей действовать так, как я считаю нужным
Да	Нет	38. Я так сильно переживаю неудачи, что у меня ухудшается самочувствие
Да	Нет	39. Я всегда бываю упрям в тех случаях, когда уверен в своей правоте
Да	Нет	40. Если в компании я не нахожусь в центре внимания, мне становится скучно и неинтересно
Да	Нет	41. Никто не может навязать мне свое мнение
Да	Нет	42. Мне нравится путешествовать с разными, каждый раз новыми попутчиками
Да	Нет	43. Я могу изменить свое мнение под давлением окружающих
Да	Нет	44. В поезде я с удовольствием провожу время в беседе с попутчиками
Да	Нет	45. Я никогда не вру
Да	Нет	46. Я никогда не откладываю на завтра то, что следовало сделать сегодня
Да	Нет	47. Я вечно ни чем не доволен
Да	Нет	48. Я люблю одиночество, позволяющее мне сосредоточиться на своих мыслях
Да	Нет	49. Я умею заинтересовать людей и повести их за собой
Да	Нет	50. Мне нравится командовать другими
Да	Нет	51. Я умею дать отпор тем, кто вмешивается в мои дела
Да	Нет	52. Мне бывает неловко за высказывания и поступки моих близких
Да	Нет	53. Мне нередко приходилось в драке защищать свои права

Тест ІТО (Індивідуальний типологічний опитувальник) М. Собчик (продовження)

Ответ ДА	Ответ НЕТ	Утверждение
Да	Нет	54. Я испытываю чувство вины (или даже стыда), если меня преследуют неудачи
Да	Нет	55. Мое настроение находится в сильной зависимости от настроя тех, кто меня окружает
Да	Нет	56. Я добиваюсь своего упорством и настойчивостью
Да	Нет	57. Мне часто бывает скучно, когда вокруг все веселятся
Да	Нет	58. Мое грустное настроение легко исправляется, если я смотрю в кино или по телевизору комедийное представление
Да	Нет	59. Ради сохранения добрых отношений я могу отказаться от своих намерений
Да	Нет	60. Я всегда придерживаюсь общепринятых правил поведения
Да	Нет	61. Меня любят все мои друзья
Да	Нет	62. У меня трагичная судьба
Да	Нет	63. У меня много близких друзей
Да	Нет	64. Я самый несчастный человек на свете
Да	Нет	65. Мне проще надеяться на других, чем брать на себя ответственность, даже если речь идет о моих проблемах
Да	Нет	66. Я стараюсь быть таким «как все», не выделяться среди других
Да	Нет	67. Я – человек спокойный, уравновешенный
Да	Нет	68. Я могу долго не реагировать на чьи-то шутки, но потом «взорваться»гневной реакцией
Да	Нет	69. Я очень чувствителен к изменениям погоды
Да	Нет	70. Я не люблю присутствовать на шумных застольях
Да	Нет	71. Я могу проявить безалаберность в делах, а потом понемногу приводить их в порядок

Тест ІТО (Індивідуальний типологічний опитувальник) М. Собчик (продовження)

Ответ ДА	**Ответ НЕТ**	**Утверждение**
Да	Нет	72. Я люблю ходить в гости
Да	Нет	73. Мне все равно, что обо мне думают окружающие
Да	Нет	74. Я волнуюсь только по поводу очень больших неприятностей
Да	Нет	75. Я никогда не испытываю желания выругаться
Да	Нет	76. Я никого никогда не обманывал
Да	Нет	77. Мне никто не нужен и я не нужен никому
Да	Нет	78. Я – человек застенчивый
Да	Нет	79. Мне ужасно не везет в жизни
Да	Нет	80. Я часто стараюсь следовать советам более авторитетной личности
Да	Нет	81. Я бы очень переживал, если бы кого-то задел или обидел
Да	Нет	82. Меня ни чем не испугать
Да	Нет	83. Я часто пользуюсь чужими советами при решении своих проблем
Да	Нет	84. В своих неудачах я в первую очередь виню самого себя
Да	Нет	85. Я совершенно не обращаю внимания на свой стиль одежды
Да	Нет	86. Я не стараюсь планировать свое ближайшее будущее и работу
Да	Нет	87. Когда меня зовут в гости, я чаще всего думаю: «Лучше бы мне остаться дома»
Да	Нет	88. Я ничего не знаю о личных проблемах окружающих меня людей
Да	Нет	89. Малейшая неудача резко снижает мое настроение
Да	Нет	90. Я никогда не сержусь
Да	Нет	91. Я отвечал на все вопросы очень правдиво

Додаток Ж

Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча

Список А (термінальні цінності)

la. Активне діяльне життя (повнота й емоційна насиченість життя).

2а. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом).

3а. Здоров'я (фізичне й психічне).

4а. Цікава робота.

5а. Краса природи й мистецтва (переживання прекрасного в природі й у мистецтві).

6а. Любов (духовна й фізична близькість із коханою людиною).

7а. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних ускладнень).

8а. Наявність гарних і вірних друзів.

9а. Суспільне визнання (повага навколишніх, колективу, товаришів по роботі).

10а. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуальний розвиток).

11а. Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей).

12а. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне й духовне вдосконалювання).

13а. Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків).

14а. Воля (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках).

15а. Щасливе сімейне життя.

16а. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалювання інших людей, усього народу, людства в цілому).

17а. Творчість (можливість творчої діяльності). 18а. Упевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності)

16. Акуратність (охайність), уміння тримати в порядку речі, порядок у справах.

26. Вихованість (гарні манери).

36. Високі запити (високі вимоги до життя й високі домагання).

46. Життєрадісність (почуття гумору).

56. Ретельність (дисциплінованість).

6б. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче).

76. Непримиренність до недоліків у собі й інших.

86. Освіченість (широта знань, висока загальна культура).

96. Відповідальність (почуття обов'язку, уміння дотримуватися слова).

106. Раціоналізм (уміння здорово та логічно мислити, приймати обмірковані, раціональні рішення).

116. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна).

126. Сміливість у відстоюванні своєї думки, своїх поглядів.

136. Тверда воля (уміння наполягти на своєму, не відступати перед труднощами).

146. Терпимість (до поглядів і думок інших, уміння прощати іншим їхні помилки й омани).

156.Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї,

звички).

166. Чесність (правдивість, щирість).

176. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі).

186. Чуйність (дбайливість).

Обробка й аналіз результатів

Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їхнє угрупування випробуваним у змістовні блоки. Так, наприклад, можна виділити «конкретні» і «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації й особистого життя тощо. Інструментальні цінності можуть групуватися в етичні, цінності спілкування, цінності справи, індивідуалістичні й конформістські, а також альтруїстичні цінності, цінності самоствердження, прийняття інших і т. д.

Психолог повинен спробувати вловити індивідуальну закономірність. Якщо не вдається виявити жодної закономірності, можна припустити або несформованість у випробуваного системи цінностей, або нещирість відповідей.

КЛЮЧ

Система цінностей		Список А Термінальні цінності						Список Б Інструментальні цінності					
1	Особистісні	2а	3а	6а	12а	15а	18а	16	26	46	96	116	166
	Суспільні	1а	5а	8а	13а	14а	16а	66	76	126	146	156	186
	Професійні	4а	7а	9а	10а	Па	17а	36	56	86	106	136	176
	(відображують самореалізацію суб'єкта)												
2	Самоствердження	2а	3а	9а	12а	16а	18а	36	66	86	116	126	166
	Спілкування	1а	5а	6а	8а	13а	15а	16	46	76	146	156	186
	Справи	4а	7а	10а	Па	14а	17а	26	56	96	106	136	176
	(дані корелюють із вектором спрямованості)												
3	Індивідуалістичні	1а	3а	9а	12а	14а	17а	36	66	96	126	136	166
	Конформістські	4а	ба	7а	8а	13а	18а	26	46	56	86	116	176
	Альтруїстичні	2а	5а	10а	11а	15а	16а	16	76	106	146	156	186
	(спрямованість в системі міжособистісних відносин)												

Додаток К

Зведена таблиця результатів

Респондент	**Анкета**	**Методика «ЕКУ»**	**Методика «ЕкО30»**	**Методика «НЕП»**	**Методика ІТО**	**Методика Рокіча**
1М(20Ж)	8 низький	36 середній	8	-9		Конформістська
2М(21Ч)	12 середній	48 середній	-6	-5		Альтруїстична
3М(18Ж)	18 високий	69 високий	26	5		Індивідуалістична
4Н(19Ж)п	16 середній	76 високий	32	13		Індивідуалістична
5М(18Ч)	16 середній	44 середній	14	13		Індивідуалістична
6Е(18Ж)	16 середній	60 середній	40	18		Конформістська
7Р(19Ж)	13 середній	75 високий	18	11		Альтруїстична
8Н(18Ж)	16 середній	52 середній	44	16		Альтруїстична
9В(18Ч)	3 низький	19 низький	-20	-4		Конформістська
10С(21Ж)п	21 високий	55 середній	22	3		Альтруїстична
11Е(22Ч)е	6 низький	26 низький	0	4		Конформістська
12Н(22Ж)п	23 високий	84 високий	36	10		Індивідуалістична
13К(20Ж)	17 середній	77 високий	18	7		Індивідуалістична
14С(21Ж)п	21 високий	55 середній	19	15		Альтруїстична
15В(19Ч)	13 середній	59 середній	19	3		Індивідуалістична
16М(21Ж)п	11 середній	44 середній	17	10		Конформістська

Зведена таблиця результатів (продовження)

Респондент	**Анкета**	**Методика «ЕКУ»**	**Методика «ЕкО30»**	**Методика «НЕП»**	**Методика ІТО**	**Методика Рокіча**
17Д(19Ж)	25 високий	69 високий	43	9		Індивідуалістична
18Б(21Ж)п	23 високий	87 високий	34	13		Індивідуалістична
19А(19Ж)п	14 середній	69 високий	28	5		Індивідуалістична
20U(20Ж)п	18 високий	58 середній	42	6		Індивідуалістична
21С(23Ч)	18 високий	72 високий	38	12		Альтруїстична
22Е(22Ж)п	19 високий	57 середній	24	5		Конформістська
23М(20Ж)п	19 високий	55 середній	28	16		Альтруїстична
24W(20Ж)п	20 високий	56 середній	30	9		Альруїстична
25М(19Ч)	15 середній	55 середній	14	0		Альтруїстична
26Д(20Ж)п	14 середній	63 середній	16	14		Конформістська
27А(21Ж)п	15 середній	74 високий	28	4		Індивідуалістична
28Н(20Ж)	10 середній	51 середній	24	9		Конформістська
29Ш(20Ж)	23 високий	71 високий	32	8		Індивідуалістична
30Ж(18Ч)	14 середній	71 високий	31	15		Індивідуалістична
31І(19Ж)	16 середній	53 середній	6	13		Конформістська
32О(22Ж)	18 високий	88 високий	36	18		Індивідуалістична

Зведена таблиця результатів (продовження)

Респондент	Анкета	Методика «ЕКУ»	Методика «ЕкО30»	Методика «НЕП»	Методика ІТО	Методика Рокіча
33Д(17Ж)	18 високий	66 середній	25	18		Індивідуалістична
34М(18Ж)	19 високий	71 високий	28	16		Альтруїстична
35А(18Ч)	14 середній	67 високий	24	9		Альтруїстична
36Х(18Ж)	18 високий	63 середній	16	6		Конформістська
37М(19Ж)	18 високий	76 високий	26	12		Індивідуалістична
38О(26Ж)п	19 високий	73 високий	32	11		Індивідуалістична
39Ю(22Ж)е	17 середній	81 високий	36	9		Індивідуалістична
40О(22Ж)	21 високий	82 високий	16	14		Альтруїстична
41А(21Ж)е	15 середній	74 високий	22	16		Альтруїстична
42К(22Ж)	20 високий	71 високий	18	5		Альтруїстична
43С(21Ч)е	18 високий	68 високий	36	9		Індивідуалістична
44Д(22Ч)е	16 середній	72 високий	33	2		Конформістська
45К(23Ж)е	17 середній	63 середній	32	0		Конформістська
46М(22Ч)е	24 високий	86 високий	35	14		Індивідуалістична
47А(22Ч)е	20 високий	74 високий	29	14		Альтруїстична
48Д(22Ж)е	16 середній	81 високий	24	15		Індивідуалістична
49К(23Ж)е	28 високий	87 високий	26	14		Альтруїстична
50Ф(22Ж)е	24 високий	96 високий	28	18		Індивідуалістична
51Д(22Ч)	18 високий	81 високий	26	16		Альтруїстична
52С(22Ч)е	22 високий	72 високий	24	18		Індивідуалістична

Зведена таблиця результатів (продовження)

Респондент	Анкета	Методика «ЕКУ»	Методика «ЕкО30»	Методика «НЕП»	Методика ІТО	Методика Рокіча
53А(21Ч)	19 високий	78 високий	22	18		Конформістська
54Є(23Ж)е	17 середній	67 високий	26	8		Індивідуалістична
55А(22Ж)е	21 високий	96 високий	28	10		Конформістська

Додаток Л

Таблиця результатів по власній анкеті

Респондент	Загальний бал по анкеті	Бал по шкалі «обізнаність»	Бал по шкалі «діяльність»
1М(20Ж)	8 середній	4 низький	4 середній
2М(21Ч)	12 середній	7 середній	5 середній
3М(18Ж)	18 високий	12 високий	6 середній
4Н(19Ж)	16 середній	12 високий	4 середній
5М(18Ч)	16 середній	10 середній	6 середній
6Е(18Ж)	16 середній	12 високий	4 середній
7Р(19Ж)	13 середній	10 середній	3 низький
8Н(18Ж)	16 середній	10 середній	6 середній
9В(18Ч)	3 низький	3 низький	0 низький
10С(21Ж)	21 високий	14 високий	7 середній
11Е(22Ч)	6 низький	5 низький	1 низький
12Н(22Ж)	23 високий	15 високий	8 високий
13К(20Ж)	17 середній	10 середній	7 середній
14С(21Ж)	21 високий	14 високий	7 середній
15В(19Ч)	13 середній	9 середній	4 середній
16М(21Ж)	11 середній	9 середній	2 низький
17Д(19Ж)	25 високий	16 високий	9 високий
18Б(21Ж)	23 високий	14 високий	9 високий
19А(19Ж)	14 середній	10 середній	4 середній
20U(20Ж)	18 високий	10 середній	8 високий
21С(23Ч)	18 високий	10 середній	8 високий
22Е(22Ж)	19 високий	10 середній	9 високий

Таблиця результатів по власній анкеті (продовження)

Респондент	**Загальний бал по анкеті**	**Бал по шкалі «обізнаність»**	**Бал по шкалі «діяльність»**
23М(20Ж)	19 високий	11 високий	8 високий
24W(20Ж)	20 високий	12 високий	8 високий
25М(19Ч)	15 середній	8 середній	7 середній
26Д(20Ж)	14 середній	8 середній	6 середній
27А(21Ж)	15 середній	9 середній	6 середній
28Н(20Ж)	10 середній	7 середній	3 низький
29Ш(20Ж)	23 високий	12 високий	11 високий
30Ж(18Ч)	14 середній	9 середній	5 середній
31І(19Ж)	16 середній	9 середній	7 середній
32О(22Ж)	18 високий	10 середній	8 високий
33Д(17Ж)	18 високий	11 високий	7 середній
34М(18Ж)	19 високий	11 високий	8 високий
35А(18Ч)	14 середній	8 середній	6 середній
36Х(18Ж)	18 високий	10 середній	8 високий
37М(19Ж)	18 високий	9 середній	9 високий
38О(26Ж)	19 високий	9 середній	10 високий
39Ю(22Ж)	17 середній	9 середній	8 високий
40О(22Ж)	21 високий	12 високий	9 високий
41А(21Ж)	15 середній	8 середній	7 середній
42К(22Ж)	20 високий	12 високий	8 високий
43С(21Ч)	18 високий	13 високий	5 середній
44Д(22Ч)	16 середній	11 високий	5 середній
45К(23Ж)	17 середній	13 високий	4 середній

Таблиця результатів по власній анкеті (продовження)

Респондент	**Загальний бал по анкеті**	**Бал по шкалі «обізнаність»**	**Бал по шкалі «діяльність»**
46М(22Ч)	24 високий	15 високий	9 високий
47А(22Ч)е	20 високий	14 високий	6 середній
48Д(22Ж)е	16 середній	8 середній	8 високий
49К(23Ж)е	28 високий	15 високий	13 високий
50Ф(22Ж)е	24 високий	15 високий	9 високий
51Д(22Ч)	18 високий	11 високий	7 середній
52С(22Ч)	22 високий	14 високий	8 високий
53А(21Ч)	19 високий	11 високий	8 високий
54Є(23Ж)	17 середній	9 середній	8 високий
55А(22Ж)е	21 високий	12 високий	9 високий

Додаток М

Таблиця результатів по методиці «ЕКУ»

Респондент	**Загальний бал**	**Шкала «Знання, уміння**	**Шкала «Свідомість»**	**Шкала «Діяльність»**
1М(20Ж)	36 середній	14 середній	17 середній	5 низький
2М(21Ч)	48 середній	19 середній	21 середній	8 низький
3М(18Ж)	69 високий	26 високий	25 високий	18 середній
4Н(19Ж)п	76 високий	25 високий	33 високий	18 середній
5М(18Ч)	44 середній	25 високий	16 середній	3 низький
6Е(18Ж)	60 середній	24 середній	27 високий	9 низький
7Р(19Ж)	75 високий	25 високий	29 високий	21 високий
8Н(18Ж)	52 середній	16 середній	31 високий	5 низький
9В(18Ч)	19 низький	10 низький	9 низький	0 низький
10С(21Ж)п	55 середній	20 середній	19 середній	16 середній
11Е(22Ч)е	26 низький	16 середній	7 низький	3 низький
12Н(22Ж)п	84 високий	24 середній	34 високий	26 високий
13К(20Ж)	77 високий	24 середній	32 високий	21 високий
14С(21Ж)п	55 середній	20 середній	19 середній	16 середній
15В(19Ч)	59 середній	21 середній	25 високий	13 середній
16М(21Ж)п	44 середній	22 середній	17 середній	5 низький
17Д(19Ж)	69 високий	27 високий	32 високий	10 середній
18Б(21Ж)п	87 високий	29 високий	34 високий	24 високий
19А(19Ж)п	69 високий	23 середній	30 високий	16 середній
20U(20Ж)п	58 середній	18 середній	26 високий	14 середній
21С(23Ч)	72 високий	26 високий	28 високий	18 середній
22Е(22Ж)п	57 середній	16 середній	29 високий	12 середній

Таблиця результатів по методиці «ЕКУ» (продовження)

Респондент	**Загальний бал**	**Шкала «Знання, уміння**	**Шкала «Свідомість»**	**Шкала «Діяльність»**
23М(20Ж)п	55 середній	20 середній	26 високий	9 низький
24W(20Ж)п	56 середній	12 низький	30 високий	14 середній
25М(19Ч)	55 середній	20 середній	24 середній	11 низький
26Д(20Ж)п	63 середній	18 середній	30 високий	15 середній
27А(21Ж)п	74 високий	27 високий	27 високий	20 середній
28Н(20Ж)	51 середній	16 середній	22 середній	13 середній
29Ш(20Ж)	71 високий	24 середній	34 високий	13 середній
30Ж(18Ч)	71 високий	26 високий	29 високий	16 середній
31І(19Ж)	53 середній	19 середній	25 високий	9 низький
32О(22Ж)	88 високий	26 високий	33 високий	29 високий
33Д(17Ж)	66 середній	24 середній	30 високий	12 середній
34М(18Ж)	71 високий	25 високий	30 високий	16 середній
35А(18Ч)	67 високий	25 високий	30 високий	12 середній
36Х(18Ж)	63 середній	19 середній	29 високий	15 середній
37М(19Ж)	76 високий	29 високий	31 високий	16 середній
38О(26Ж)п	73 високий	26 високий	33 високий	14 середній
39Ю(22Ж)е	81 високий	28 високий	30 високий	23 високий
40О(22Ж)	82 високий	27 високий	30 високий	25 високий
41А(21Ж)е	74 високий	22 середній	30 високий	22 високий
42К(22Ж)	71 високий	26 високий	28 високий	17 середній
43С(21Ч)е	68 високий	23 середній	28 високий	17 середній
44Д(22Ч)е	72 високий	23 середній	28 високий	21 високий
45К(23Ж)е	63 середній	27 високий	27 високий	9 низький

Таблиця результатів по методиці «ЕКУ» (продовження)

Респондент	**Загальний бал**	**Шкала «Знання, уміння**	**Шкала «Свідомість»**	**Шкала «Діяльність»**
46М(22Ч)е	86 високий	33 високий	30 високий	23 високий
47А(22Ч)е	74 високий	25 високий	29 високий	20 середній
48Д(22Ж)е	81 високий	31 високий	29 високий	21 високий
49К(23Ж)е	87 високий	33 високий	31 високий	23 високий
50Ф(22Ж)е	96 високий	34 високий	35 високий	27 високий
51Д(22Ч)	81 високий	28 високий	31 високий	22 високий
52С(22Ч)е	72 високий	25 високий	32 високий	15 середній
53А(21Ч)	78 високий	27 високий	29 високий	22 високий
54Є(23Ж)е	67 високий	30 високий	30 високий	7 низький
55А(22Ж)е	96 високий	35 високий	33 високий	28 високий

Додаток Н

Результати за методикою НЕП

респондент	Інтегральна	Межі росту	Біоцентризм	Природний баланс	Залежність від природи	Загроза екологічної кризи
1М(20Ж)	-9	-5	0	2	-6	0
2М(21Ч)	-5	1	-2	-2	0	-2
3М(18Ж)	5	-2	2	2	0	3
4Н(19Ж)	13	1	4	1	4	3
5М(18Ч)	13	2	0	0	6	5
6Е(18Ж)	18	1	5	6	0	6
7Р(19Ж)	11	2	1	2	2	4
8Н(18Ж)	16	1	2	4	3	6
9В(18Ч)	-4	2	-4	2	-3	-1
10С(21Ж)	3	0	1	1	0	1
11Е(22Ч)	4	1	2	0	0	1
12Н(22Ж)	10	-1	2	1	2	6
13К(20Ж)	7	-2	3	1	2	3
14С(21Ж)	15	2	4	3	2	4
15В(19Ч)	3	4	0	-1	-2	2
16М(21Ж)	10	0	2	3	3	2
17Д(19Ж)	9	3	1	0	-1	6
18Б(21Ж)	13	1	3	4	-1	6
19А(19Ж)	5	0	3	-1	0	3

Додаток П

Результати за методикою ЕкО30

Респондент	**Заг.**	**Отрицание проблем**	**Интернальность**	**Биоцентризм**	**Деньги**
1М(20Ж)	8	-2	1	10	5
2М(21Ч)	-6	-4	-10	-2	-2
3М(18Ж)	26	-9	1	11	-5
4Н(19Ж)	32	-8	2	11	-11
5М(18Ч)	14	-10	6	-2	0
6Е(18Ж)	40	-9	11	12	-8
7Р(19Ж)	18	0	7	7	-4
8Н(18Ж)	44	-9	11	14	-10
9В(18Ч)	-20	5	-2	-7	6
10С(21Ж)	22	-4	4	8	-6
11Е(22Ч)	0	2	-3	-1	-6
12Н(22Ж)	36	-6	3	14	-13
13К(20Ж)	18	-6	4	5	-3
14С(21Ж)	19	-6	7	2	-4
15В(19Ч)	19	-3	9	5	-2
16М(21Ж)	17	-7	2	2	-6
17Д(19Ж)	43	-12	8	10	-13
18Б(21Ж)	34	-14	-3	14	-9
19А(19Ж)	28	-8	4	4	-12
20U(20Ж)п	28	-6	5	4	-10

Додаток Р

Результати за методикою ІТО Собчик

Респондент	**Екстарверсія**	**Спонтанність**	**Агресія**	**Ригідність**	**Інтроверсія**	**Сензитивність**	**Тривожність**	**Лабільність**
1М(20Ж)	6 акц	3 норма	5 акц	5 акц	2 норма	1 гіпо	2 норма	4 норма
2М(21Ч)	5 акц	4 норма	2 норма	4 норма	1 гіпо	5 акц	4 норма	5 акц
3М(18Ж)	6 акц	5 акц	6 акц	8 гіпер	6 акц	6 акц	7 акц	5 акц
4Н(19Ж)	6 акц	5 акц	4 норма	5 акц	2 норма	5 акц	6 акц	4 норма
5М(18Ч)	7 акц	7 акц	6 акц	4 норма	4 норма	4 норма	6 акц	6 акц
6Е(18Ж)	4 норма	1 гіпо	5 акц	4 норма	6 акц	7 акц	9 гіпер	6 акц
7Р(19Ж)	6 акц	4 норма	3 норма	6 акц	2 норма	5 акц	5 акц	3 норма
8Н(18Ж)	5 акц	2 норма	3 норма	5 акц	2 норма	4 норма	5 акц	1 гіпо
9В(18Ч)	6 акц	3 норма	5 акц	2 норма	2 норма	1 гіпо	2 норма	5 акц
10С(21Ж)	3 норма	2 норма	4 норма	1 гіпо	4 норма	3 норма	2 норма	4 норма
11Е(22Ч)	3 норма	5 акц	6 акц	3 норма	3 норма	2 норма	4 норма	6 акц
12Н(22Ж)	5 акц	5 акц	1 гіпо	4 норма	2 норма	6 акц	9 гіпер	2 норма
13К(20Ж)	7 акц	3 норма	4 норма	5 акц	3 норма	9 гіпер	6 акц	9 гіпер
14С(21Ж)	4 норма	2 норма	4 норма	2 норма	3 норма	4 норма	5 акц	2 норма
15В(19Ч)	5 акц	3 норма	4 норма	3 норма	2 норма	4 норма	4 норма	6 акц
16М(21 Ж)	7 акц	5 акц	6 акц	4 норма	0 гіпо	4 норма	5 акц	7 акц
17Д(19Ж)	6 акц	7 акц	6 акц	6 акц	7 акц	7 акц	5 акц	6 акц
18Б(21Ж)	2 норма	5 акц	5 акц	3 норма	6 акц	7 акц	8 гіпер	7 акц
19А(19Ж)	3 норма	4 норма	7 акц	6 акц	8 гіпер	6 акц	9 гіпер	5 акц
20U(20Ж)	3 норма	4 норма	6 акц	5 акц	5 акц	4 норма	5 акц	5 акц
21С(23Ч)	2 норма	4 норма	1 гіпо	4 норма	4 норма	5 акц	5 акц	2 норма

Результати за методикою ІТО Собчик (продовження)

Респондент	**Екстарверсія**	**Спонтанність**	**Агресія**	**Ригідність**	**Інтроверсія**	**Сензитивність**	**Тривожність**	**Лабільність**
22Е(22Ж)	2 норма	7 акц	5 акц	5 акц	8 гіпер	9 гіпер	8 гіпер	7 акц
23М(20Ж)	3 норма	4 норма	5 акц	6 акц	4 норма	3 норма	6 акц	5 акц
24W(20Ж)	8 гіпер	5 акц	5 акц	5 акц	1 гіпо	6 акц	9 гіпер	7 акц
25М(19Ч)	6 акц	5 акц	5 акц	3 норма	5 акц	4 норма	4 норма	5 акц
26Д(20Ж)	5 акц	4 норма	1 гіпо	4 норма	4 норма	8 гіпер	9 гіпер	7 гіпер
27А(21Ж)	6 акц	5 акц	2 норма	5 акц	2 норма	6 акц	5 акц	3 норма
28Н(20Ж)	6 акц	3 норма	4 норма	2 норма	2 норма	4 норма	5 акц	2 норма
29Ш(20Ж)	6 акц	4 норма	1 гіпо	5 акц	2 норма	6 акц	6 акц	2 норма
30Ж(18Ч)	2 норма	4 норма	3 норма	4 норма	6 акц	6 акц	3 норма	2 норма
31І(19Ж)	4 норма	5 акц	5 акц	7 акц	7 акц	6 акц	9 гіпер	4 норма
32О(22Ж)	2 норма	4 норма	2 норма	5 акц	6 акц	8 гіпер	9 гіпер	3 норма
33Д(17Ж)	8 гіпер	5 акц	4 норма	5 акц	0 гіпо	7 акц	5 акц	7 акц
34М(18Ж)	7 акц	6 акц	3 норма	7 акц	2 норма	5 акц	6 акц	5 акц
35А(18Ч)	6 акц	8 гіпер	7 акц	4 норма	5 акц	6 акц	7 акц	6 акц
36Х(18Ж)	6 акц	7 акц	5 акц	5 акц	3 норма	7 акц	6 акц	6 акц
37М(19Ж)	5 акц	4 норма	1 гіпо	5 акц	2 норма	6 акц	5 акц	6 акц
38О(26Ж)	2 норма	6 акц	5 акц	2 норма	6 акц	2 норма	5 акц	6 акц
39Ю(22Ж)	7 акц	6 акц	5 акц	5 акц	4 норма	7 акц	6 акц	7 акц
40О(22Ж)	4 норма	6 акц	7 акц	8 гіпер	5 акц	2 норма	3 норма	6 акц

Результати за методикою ІТО Собчик (продовження)

Респондент	**Екстарверсія**	**Спонтанність**	**Агресія**	**Ригідність**	**Інтроверсія**	**Сензитивність**	**Тривожність**	**Лабільність**
41А(21Ж)	2 норма	5 акц	2 норма	4 норма	5 акц	3 норма	5 акц	2 норма
42К(22Ж)	4 норма	3 норма	2 норма	3 норма	6 акц	4 норма	5 акц	1 гіпо
43С(21Ч)	3 норма	7 акц	5 акц	5 акц	7 акц	3 норма	4 норма	3 норма
44Д(22Ч)	6 акц	7 акц	7 акц	7 акц	6 акц	5 акц	6 акц	9 гіпер
45К(23Ж)е	3 норма	4 норма	4 норма	2 норма	5 акц	2 норма	4 норма	3 норма
46М(22Ч)е	5 акц	4 нормаи	2 норма	8 гіпер	2 норма	5 акц	5 акц	3 норма
47А(22Ч)е	4 норма	4 норма	6 акц	4 норма	7 акц	3 норма	2 норма	1 гіпо
48Д(22Ж)е	2 норма	4 норма	2 норма	3 норма	6 акц	4 норма	5 акц	5 акц
49К(23Ж)е	3 норма	5 акц	2 норма	4 норма	3 норма	4 норма	6 акц	5 акц
50Ф(22Ж)е	5 акц	4 норма	2 норма	5 акц	2 норма	8 гіпер	9 гіпер	2 норма
51Д(22Ч)	2 норма	5 акц	4 норма	4 норма	6 акц	8 гіпер	6 акц	4 норма
52С(22Ч)	1 гіпо	1 гіпо	1 гіпо	7 акц	7 акц	3 норма	4 норма	1 гіпо
53А(21Ч)	4 норма	2 норма	5 акц	3 норма	3 норма	4 норма	2 норма	4 норма
54Є(23Ж)	7 акц	4 норма	4 норма	2 норма	2 норма	5 акц	5 акц	2 норма
55А(22Ж)е	7 акц	4 норма	2 норма	3 норма	6 акц	7 акц	5 акц	7 акц